

Katarina Bušić

Etnografski muzej
Zagreb
Hrvatska
kbusic@emz.hr

UDK 39-05 Berger, S.

069(497.521.1).02:39

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 02. veljače 2009.

Prihvaćeno: 26. veljače 2009.

Salamon Berger i počeci izložbene djelatnosti zagrebačkog Etnografskog muzeja

U članku se na temelju arhivske građe, službenih dopisa i osobnih pisama Salomona Bergera razmijenjenih s različitim poslovnim suradnicima u zemlji i inozemstvu nastoji dopuniti postojeće spoznaje o ranim izložbama zagrebačkog Etnografskog muzeja koje su, kako se pokazalo, nastavljale tragom izložbenih djelatnosti Trgovačko-obrtnog muzeja osnovanog 1904. godine. Izložbena djelatnost, oblikovana upravo Bergerovim dugogodišnjim nastojanjima oko unapređivanja kućnog obrta i predstavljanja pučke umjetnosti, uglavnom je bila ograničena na tekstilne i sitne drvene predmete namijenjene prodaji na domaćim i stranim tržištima.

Ključne riječi: Berger, Salamon,
Etnografski muzej, Zagreb,
povijest muzeja, izložbena djelatnost

1. Uvod

Tradicionalnu tekstilnu proizvodnju valja promatrati u okviru društveno-povijesnog konteksta u kojem se tekstil proizvodio i upotrebljavao. Time se otvara mogućnost istraživanja odnosa i povezanosti između proizvođača, preko institucije, društva, tržišta ili pojedinaca koji određuju ili po nekim kriterijima odabiru proizvod – i, konačno, samog potrošača.¹ Slijedeći navedeni istraživački pristup u ovom ću radu prikazati kako je onovremeno po-

¹ Usp. Bonifačić 1997., 2008.

imanje *narodne tekstilne umjetnosti*,² posebice djelovanjem ravnatelja Salamona Bergera, utjecalo na domaću i međunarodnu izložbenu djelatnost Etnografskog muzeja u Zagrebu u razdoblju od njegova osnutka 1919. do početka Drugoga svjetskog rata.

Rad se najvećim dijelom temelji na dosad neobjavljenoj arhivskoj građi – Bergerovim osobnim pismima i službenim dopisima razmijenjenim s različitim domaćim i stranim poslovnim suradnicima³ u razdoblju od 1925. do 1933. Sačuvani su, između ostalog, i popisi predmeta koje su, najčešće upravo na njegov zahtjev, obrtnici, trgovci i privatne osobe različitih profila izrađivali i slali na određene izložbe u zemlji i inozemstvu.⁴ U njima su jasno vidljivi Bergerovi stavovi, odnosno stalna nastojanja oko plasmana proizvoda kućnog obrta i pučke umjetnosti, a koja su u znatnoj mjeri definirala i tadašnju izložbenu politiku Etnografskog muzeja – obuhvaćajući podjednako izložbe u muzejskom prostoru, te povremene domaće i inozemne izložbe. Muzejska izložbena politika, s druge strane, utjecala je na oblikovanje širega društvenog shvaćanja narodne tekstilne umjetnosti u tom razdoblju.

U prikazu Bergerove djelatnosti usmjerene na unapređivanje kućnog obrta, osim prikaza povijesti Muzeja koji je povodom 70. obljetnice napisala Nada Gjetvaj (Zagreb, 1989.), korištena su i dva teksta koje je napisao sam Berger osvrćući se na tadašnje stanje i mogućnosti poboljšanja domaće tekstilne proizvodnje: *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije* (Berger, 1913) i *Za unapređenje naše kućne industrije*, objavljen povodom izložbe narodnog veziva i tkiva Jugoslavije (Berger, 1930).

2. Povijesni okvir: organizirano kućno rukotvorstvo krajem 19. i početkom 20. st.

Pokušaji organiziranja kućne radinosti usmjereni na praktičnu, gospodarsku funkciju poboljšanja ekonomskog statusa seljačkih slojeva, kao i na simboličnu razinu “stvaranja” i prezentacije *naše narodne* tekstilne umjetnosti,⁵ a ujedno i prijedlozi za institucionalni (muzejski) okvir tih djelatnosti, javljaju se u hrvatskoj političkoj i kulturnoj

² Valja naglasiti da se sintagma *narodna tekstilna umjetnost* sve do tridesetih godina 20. st. podjednako odnosila na tekstil što ga je seljačko stanovništvo izrađivalo za vlastite potrebe i tekstil izrađen u kućnoj radinosti na kojemu su primjenjivani pučki dekorativni elementi. Ovakvo poimanje znatno je oblikovala i djelatnost Seljačke sloge, koja je, napuštajući ranija nastojanja o približavanju *seljačkog* i *gospodskog, gradskog* (=stranog), 1930-ih krenula u sasvim suprotnom smjeru vraćajući se izvornom, starom, autohtonom – *našem, seljačkom i domaćem* (usp. Herceg, 1938; Ceribašić, 2003; Bonifačić, 2008: 13,16).

³ Pisma i memorandumi svrstani su po abecednom redu, prema nazivu institucije, obrta, udruge ili prema prezimenu pojedinaca.

⁴ Ova građa, koja se čuva u Dokumentaciji zagrebačkog Etnografskog muzeja, dobro upotpunjuje često oskudne “službene” podatke o ranim izložbama i djelomično rasvjetljava djelatnost pojedinih obrtničkih i privatnih radionica s terena koje su djelovale u tom razdoblju.

⁵ Od zadnje četvrtine 19. st. u hrvatskoj su javnosti prepoznatljive tendencije da se tekstil proizveden u okvirima kućne radinosti predstavi kao hrvatska narodna tekstilna umjetnost (Bonifačić, 1997: 146; 2008: 16).

javnosti od zadnje četvrtine 19. st. (I. Kršnjavi, F. Vrbanić, S. Berger). Posebno su takva nastojanja prisutna u prvim desetljećima 20. st., kada se na hrvatskom prostoru, sukladno aktualnim gospodarskim i kulturnim strujanjima u Austro-Ugarskoj monarhiji, javlja organizirana kućna proizvodnja tekstilnih predmeta namijenjenih domaćim i stranim građanskim društvenim slojevima.

Ovakva su gospodarska, kulturna i prosvjetna kretanja bila posljedica nastojanja da se narodna umjetnost seljačkih slojeva Dvojne Monarhije očuva, unaprijedi, prilagodi širokoj industrijskoj proizvodnji, odnosno prodaji na domaćim i stranim tržištima. Naime, Austro-Ugarska je u drugoj polovini 19. st. te početkom 20. st. nastojala držati vodeće mjesto u industrijskoj proizvodnji predmeta primijenjene umjetnosti koja se temeljila na narodnom stvaralaštvu, odnosno motivima preuzetim s tradicionalnih uporabnih predmeta. Prvi poticaji došli su od Rudolfa Eitelbergera von Edelberga (1817.-1885.), profesora povijesti umjetnosti na bečkom Sveučilištu i jednoga od utemeljitelja Austrijskog muzeja za umjetnost i industriju (Österreichisches Museum für Kunst und Industrie; 1864.).⁶ Eitelberg je edukaciju temeljio ne samo na teorijskoj, nego i na praktičnoj podlozi te je 1868. pri Muzeju osnovao edukacijski umjetničko-obrtni odjel (Kunstgewerbeschule). Slijedom događanja, u narednom se razdoblju na poticaj zemaljskih vlada u pojedinim dijelovima Monarhije otvaraju obrtne škole i muzejske institucije sličnog profila (od kojih neke izrastaju u specijalizirane etnografske), a organizira se i nekoliko velikih gospodarskih izložbi na kojima važno mjesto pripada upravo cjelini umjetničko-obrtno proizvodnje,⁷ odnosno predmetima izrađenima u okvirima organizirane kućne radinosti, kao i radovima/proizvodima različitih obrtnih škola. Središnje mjesto u okviru tih djelatnosti zauzeli su tekstilni proizvodi.

I u hrvatskim se područjima situacija slično razvijala. Predmeti namijenjeni domaćim i stranim građanskim i plemićkim društvenim slojevima nisu bili izvorni proizvodi narodne izradbe, nego se radilo o tržištu prilagođenim, modificiranim tekstilnim primjercima na kojima su primjenjivani pučki dekorativni elementi – različite ukrasne tkalačke, vezilačke i čipkarske tehnike. U gradsku modu modificirani narodni tekstil ušao je “kao simbol nastajućega jugoslavenskog i/ili hrvatskog identiteta unutar Austrougarskog carstva te je uskoro postao važna grana gospodarstva” (Bonifačić, 2008: 11-12).

Veliku ulogu u organiziranju, poticanju i razvijanju kućnoga rukotvorstva imali su pojedinci, ustanove i udruge osnovane u gradskim i ruralnim sredinama. O nekim od tih udruga i privatnih radionica bit će kasnije više riječi. Najdalje je svoju djelatnost na prijelazu iz 19. u 20. st. razvio zagrebački trgovac i industrijalac Salamon Berger.

Prvi pozitivan pomak u institucionalnom smislu bio je osnivanje Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu 1904. godine. Svrha zagrebačkoga Trgovačko-obrtnog muzeja bila

⁶ Danas Austrijski muzej primijenjenih umjetnosti (Österreichisches Museum für angewandte Kunst). Prema: http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Eitelberger (19.3.2009.)

⁷ Beč (1873.); Trst (1882.); Beč, Prag, Temišvar, Trst, Zagreb (1891.); Budimpešta (1896.); Beč (1898.) itd.

je, kao i drugih sličnih diljem Europe, predstavljanje obrtničkih i industrijskih proizvoda te posredovanje između proizvođača i tržišta, odnosno kupaca. Tako je već ubrzo nakon osnutka u namjenski građenoj muzejskoj zgradi na današnjem Trgu Mažuranića priređeno nekoliko odličnih gospodarskih izložbi. S vremenom je, spletom okolnosti i/ili upornim nastojanjem pojedinaca (Salamon Berger, Vladimir Tkalčić), Trgovačko-obrtni muzej “šaptom pao”, odnosno – pretvorio se u Etnografski muzej.⁸ Bergerova tekstilna zbirka (etnografska!), otkupljena 1905. za Trgovačko-obrtni muzej i također izlagana na spomenutim izložbama, zapravo se skrivala “pod zvučnim imenom *kućnog obrta*” (Kolar-Dimitrijević, 1992: 68) te je, uz još jednu kasnije otkupljenu Bergerovu zbirku, bila zapravo začetak i povod pretvaranja jednoga specijaliziranog muzeja u drugi.

Etnografski muzej, odnosno samostalni Etnografski odio Narodnog muzeja u Zagrebu, osnovan je 1919. godine. Prvi ravnatelj bio je upravo Salamon Berger, čije su etnografske (tekstilne) zbirke prikupljane tijekom zadnje četvrtine 19. i početkom 20. st. postale ujedno temeljem muzejskog fundusa. Iz sačuvanog arhivskoga gradiva vidljivo je, da su rane izložbe Muzeja u Bergerovo vrijeme nastavljale tragom izložbenih djelatnosti Trgovačko-obrtnog muzeja, što je zapravo bila realna posljedica onovremenih društvenih i gospodarskih kretanja. Istina, sve je bilo ograničeno isključivo na različite tekstilne i sitne drvene predmete izrađene u okvirima kućnog obrta.

3. Salamon Berger: trgovac tekstilnom robom – direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu

” ... ima kod nas mogućnosti, da se ova grana narodne privrede na milijunske svote izvoza dignuti može.”
(Salamon Berger, 1931.)⁹

O Salamonu Bergeru već je mnogo toga napisano. Poznata su njegova nastojanja oko organiziranja kućne radinosti i plasmana produkata na domaćim i stranim tržištima u zadnjoj četvrtini 19. i prvom desetljeću 20. st. čime je popularizirao našu tradicijsku kulturu u inozemstvu. Time su se, u vremenu sve većeg siromašenja sela, određenom broju seljačkih gospodarstava otvorile i mogućnosti stjecanja dodatnih prihoda.

Berger je svoju djelatnost temeljio najvećim dijelom na prikupljanju narodnih motiva s tradicijskoga tekstilnog inventara i njihovoj primjeni na suvremeni tekstil, u modnoj industriji. Unatoč utjecajnom položaju i svim njegovim vezama u zemlji i inozemstvu,

⁸ U članku pripremljenom povodom obilježavanja 140. godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević kritički se osvrnula na činjenicu da se teškim naporom otvoreni i za hrvatsku privredu tada toliko potrebni Trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pod utjecajem različitih činitelja ubrzo nakon osnutka postupno pretvorio u Etnografski muzej (1992).

⁹ Citat iz Bergerovog dopisa Franji Pakaciju, tajniku Kraljevskog konzulata u Kopenhagenu, od 16.9.1931.

planovi o širenju kućne industrije nisu se u konačnici ostvarili. O tome on, ogorčen, progovara u tekstu *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije* (Berger, 1913) i ističe da je “... konačno odlučio, nakon 28-godišnjeg rada posvema napustiti ... poslovanje na polju hrvatske kućne industrije” (Berger, 1913: 23).

U razdoblju od 1888. do 1910. godine, zahvaljujući dobroj organizaciji djelatnosti, po-duzetnosti i velikoj upornosti, Berger je sudjelovao s proizvodima hrvatske kućne in-dustrije na 96 izložbi u Europi, Americi i Australiji i postigao znatan uspjeh (Gjetvaj, 1989: 16). Također, uredio je, kako sam piše, skladišta i zastupništva u Hamburgu, Berlinu, Monaku, Parizu, Chicagu, St. Luisu i drugdje (Berger, 1913: 6). U izradbu izlagane i prodavane robe Berger je, osim “seljakinja” obučenih u zagrebačkoj tkalač-koj školi – koju je, uz obećanje financijskih sredstava Kraljevske zemaljske vlade, 1902. osnovao o vlastitom trošku – uključio i različita državna poduzeća, obrtnike i poje-dince na terenu. Berger je u razmatranja o razvoju i unapređenju kućne industrije uključio prostor cijele Kraljevine, ali je njegov interes i rad bio usmjeren, prije svega i najviše, na hrvatsko područje. Nastavio je prikupljati etnografsku građu, iz koje su neki dijelovi izdvajani te prodavani ili, u manjoj mjeri, poklanjani muzejima.¹⁰ Najveći broj tekstilnih predmeta, tkanja, pletiva, veziva i čipki, prikupio je na području Posavine. Pod nazivom Zemaljska zbirka Salamona Bergera ta je građa znatnim dijelom, kao i većina Bergerovih zbirki, kasnije pripala Etnografskom odjelu Narodnog mu-zeja u Zagrebu, odnosno Etnografskom muzeju, po njegovom osnutku 1919. godine.¹¹ U fundus Muzeja prilikom osnutka ušle su i sljedeće zbirke: Etnografska zbirka histo-rijsko-arheološkog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Etnografska zbirka Muzeja za umjetnost i obrt kraljevske obrtne škole u Zagrebu, Etnografska zbirka Tr-govačko-obrtničke komore u Zagrebu i Etnografska zbirka muzeja koji je djelovao uz Pedagoško-književni zbor u Zagrebu (Školskog muzeja). Predmeti iz navedenih zbirki čine najstariji i najvrijedniji dio građe Etnografskoga muzeja, a odnose se uglavnom na tradicijski tekstilni inventar nastao od kraja 18. do početka 20. st.

Salamon Berger bio je direktor Etnografskog muzeja od osnutka 1919. do 1925. go-dine kada na njegovo mjesto dolazi Vladimir Tkalčić (1925.-1934.), dotadašnji jedini kustos. Cijelo to vrijeme, sve do smrti, Berger je imao titulu počasnog direktora te je i dalje bio aktivno uključen u rad Muzeja.¹² Nastavio je surađivati sa starim muzejskim kolegama, državnim službenicima, obrtnicima, trgovcima i privatnim osobama razli-čitih profila u zemlji i inozemstvu. Bergerova pisma i dopisi, sačuvani u Dokumenta-ciji Etnografskog muzeja, u nekoliko registratora, dokazuju da, unatoč ranijem razo-čaranju i odlukama o prestajanju protežiranja proizvoda hrvatske kućne industrije, do smrti početkom 1934. nije odustajao od svojih nastojanja.

¹⁰ Određeni broj etnografskih predmeta darovao je Berger Školskom muzeju (Gjetvaj, 1989: 17).

¹¹ Dana 22.10.1919. godine Zemaljska zbirka Salamona Bergera pripojena je Narodnom muzeju te ta cje-lina postaje samostalni Etnografski odio Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu, odnosno kasnije Et-nografski muzej (Gjetvaj, 1989: 15).

¹² Berger se uvijek potpisivao kao “osnivač i direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu”.

U razdoblju između dva svjetska rata Etnografski muzej je, na poziv Ministarstva trgovine i industrije ili Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja tadašnje Države SHS, odnosno kasnije Kraljevine Jugoslavije, sudjelovao u organizaciji nekoliko međunarodnih izložbi: 1925. u Parizu (narodno rukotvorstvo, dekorativna umjetnost) i 1927. također u Parizu (čilimarstvo). Muzejski predmeti izlagani su na svjetskim izložbama u Barceloni (1929.), Kopenhagenu (1930.) i Saarbrückenu (1931./1932.) te na velikoj međunarodnoj izložbi u New Yorku (1939.). U isto vrijeme Muzej se aktivno uključivao i u domaća zbivanja – npr., u izložbu kućne industrije u Beogradu 1930. te nekoliko godina u izložbe Zagrebačkog zbora – izlaganjem predmeta iz svog fundusa te usmjeravanjem i organiziranjem plasmana proizvoda pučke umjetnosti i kućnog obrta, sve na Bergerov poticaj. Aktualne društveno-povijesne prilike i koncepti poimanja narodne kulture ogledaju se također u stalnim postavima Etnografskog muzeja.

4. Arhivska građa

4.1. Bergerovi suradnici: zadruga, obrtničke radionice, pojedinci na terenu i državne ustanove

Bergerovi dugogodišnji naponi uloženi u promicanje tekstilnih proizvoda kućnog obrta na prijelazu 19. u 20. st. preklapili su se djelomično s procesom napuštanja narodne nošnje na selu i istovremenog jačanja interesa za nju i druge tekstilne rukotvorine hrvatskog sela od strane intelektualaca i građanskog sloja. Postupno su se u proizvodima seljačkog podrijetla prihvaćala i vrednovala obilježja nacionalne, hrvatske kulture te se građanske slojeve poticalo na uporabu seljačke odjeće (Muraj, 2006: 10-12). Početkom 20. st. na hrvatskom je prostoru osnovano nekoliko ženskih udruga s ciljem čuvanja i promicanja narodne umjetnosti i obrta. Riječ je o udruženjima građanki koje su poticale seoske žene na izradbu tradicijskih tekstilnih rukotvorina te su se također brinule za plasman tih izradevina i za financijsku naknadu tkaljama i veziljama (Muraj, 2006: 28).

Prva takva Udruga za narodno tkivo i vezivo osnovana je 1908. u Petrinji, a zagrebačka inačica, Ženska udruga za uščuvanje i promicanje narodne pučke umjetnosti i obrta, započela je s radom 1913.¹³ Iz Bergerovih je dopisa vidljivo da je u Cavtatu djelovala Cavtajska udruga za uzdržavanje i unapređenje narodne umjetnosti i obrta, te odgoj mladeži – “humanitarna ustanova, koja unapređujući nar. umjetnost daje mladeži zarade.” (rkp.).¹⁴ Vezilačku udrugu u Cavtatu 1924. osnovala je Jelka Miš nastojeći spriječiti nestajanje konavoskih vezova (Benc Bošković, 1983: 96). Navedene udruge uključivale su se u izložbe Zagrebačkog zbora. Na zahtjeve Ministarstva trgovine

¹³ Više vidjeti u: Leček (Lepoglava, 2004.), Petrović (Lepoglava, 2004.), Muraj (Zagreb, 2006.).

¹⁴ Pismo predsjednice udruge Venesande Pessiak Salamonu Bergeru upućeno 28.9.1931. u kojemu objašnjava zašto su njihovi radovi skuplji od onih koje izrađuju Darinka i Ljubica Malešević iz Kistanja: “Gde Malešević vode trgovinu, njima narod radi ne za novac nego za životne namirnice.” (rkp.).

i industrije ili Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja, a Bergerovim posredovanjem, izlagale su i prodavale svoje radove i na nekim inozemnim izložbama. Zagrebačka ženska udruga s predsjednicom Ženkom Frangeš dvadesetih se godina posebno zauzela za unapređenje kućnog obrta usko surađujući sa Seljačkom slogom, kulturno-prosvjetnom organizacijom HSS-a (Leček, 2004: 21, 25).

Na hrvatskom području postojalo je, osim spomenutih institucija, i nekoliko obrtničkih radionica i skladišta u privatnom vlasništvu, koji su također sudjelovali na domaćim i svjetskim izložbama. Istaknut ću one s kojima je Berger surađivao i čija je djelatnosti vidljiva upravo iz spomenutih dopisa i narudžbi: Moslavačko narodno tkivo vlasnice Ane Šajnović iz Osekova,¹⁵ Industrija narodnog veziva u vlasništvu obitelji Matavulj iz Šibenika, Proizvodnja ručnih radova i oprema za nevjeste u vlasništvu Žige Brichte iz Vinkovaca, Trgovina manufakturnom robom – Vlastiti proizvod jorgana i veliko skladište slavonske narodne nošnje u vlasništvu Adolfa Hirtweila iz Vinkovaca te krznar Stjepan Šimunić iz Gradiške. Ovdje valja istaknuti i dvije snalažljive “poduzetnice” iz Kistanja, očito iz iste obitelji – Darinku Malešević i Ljubicu udanu Malešević – koje su u svome mjestu razvile trgovačku i obrtničku djelatnost plaćajući živežnim namirnicama tekstilne rukotvorine naručene od domaćih žena.¹⁶

Berger je također surađivao s pojedincima na terenu, najčešće iz Slavonije, od kojih je nabavljao dijelove nošnje (muške košulje – *rubine*, pojaseve – *tkanice*, rupce za glavu ukrašene zlatovezom – *šamije*, pregače – *oprege*) i manje tekstilne predmete (vunene prostirke – *ponjavce*, stolnjake, nadstolnjake, salvete, rupčice i drugo).¹⁷

U domaće i inozemne izložbe Berger je nastojao uključiti i državne institucije i poduzeća koja su u okvirima svojih djelatnosti proizvodila tržištu prilagođene predmete – primjerice, Državnu obrtnu školu iz Splita, Državnu tkaonicu ćilima iz Sarajeva, Oblasnu tkaonicu beza i vezionicu iz Sarajeva te Državne kaznene zavode iz Lepoglave i Sremske Mitrovice. Nažalost, na temelju malobrojnih sačuvanih spisa ne mogu se donositi zaključci o ukupnoj djelatnosti navedenih institucija i poduzeća. Kasnije u tekstu navodit ću, koliko bude moguće, predmete koje su proizvodili i slali na izložbe, na temelju čega će biti vidljiv udio njihove djelatnosti.

4.2. Izložbena djelatnost Etnografskog muzeja 1925.-1939.

I. Izložbe u inozemstvu

Pariz, 1925. Prva međunarodna izložba na kojoj je nakon osnutka službeno sudjelovao Etnografski muzej bila je 1925. u Parizu. Nažalost, u Dokumentaciji Etnografskog muzeja nema sačuvanih spisa vezanih za ovu izložbu. Nada Gjetvaj navodi samo

¹⁵ Na žigu radionice istaknuta je Ana kao vlasnica, iako je Berger pisma najčešće adresirao na Stjepana Šajnovića.

¹⁶ Isto pismo predsjednice Cavtajske udruge Salamonu Bergeru od 28.9.1931.

¹⁷ U dokumentaciji je sačuvano najviše pisama od Anice Ćurić iz Otoka, Katice Paradiković iz Semeljaca i Eve Perić iz Gorjana.

“predmete našeg narodnog rukotvorstva” (1989: 94). U katalogu izložbe pisanom na francuskom jeziku, *L'art décoratif et industriel dans le Royaume SHS*, stoji da su izložena umjetnička djela iz domene *naše kućne industrije* – narodne nošnje, tkanine i vezovi, crteži na drvu i staklu, koža, keramika i drugi predmeti na kojima se primjenjuju različite tehnike ukrašavanja (1925: 9).¹⁸ Katalog je opremljen s nekoliko fotografija. Od etnografskog materijala prikazane su narodne nošnje iz Zagorja (fotografija), pregače iz dinarskog područja, drvene pastirske čaše *kepčije*, čipke te nekoliko prostirki i *čilima* u sastavu građanskih soba. Nije moguće utvrditi koje je od navedenih predmeta poslao, odnosno izložio, Etnografski odio Narodnog muzeja iz Zagreba.

Pariz, 1927. U Dokumentaciji o izložbenim djelatnostima Muzeja također nema nikakvih podataka o ovoj izložbi. N. Gjetvaj bilježi da su bili izloženi čilimi i vunena tkanja s područja Jugoslavije (1989: 94).¹⁹

U dijelu Bergerovih dopisa također nema takvih koji bi se odnosili na navedene dvije izložbe, iako se jedan, posebno zanimljiv, možda može dovesti u vezu s njima. Naime, u pismu datiranom 17. prosinca 1925. Darinka Malešević iz Kistanja odgovara na Bergerov upit (od 5. studenog 1925.) o izradbi i uporabi čilima koje mu je prethodno poslala. Malešević ističe da takve čilime koji se upotrebljavaju na zidovima pored *otomana* “... naše seljanke izrađuju za građane” te da se u velikom broju prodaju u Zadru, Splitu, Zagrebu i Beogradu.²⁰ Iz pisma je također vidljivo da je u Zagreb poslala veći broj “dalmatinskih pregača s resama i bez njih,²¹ vezene pojaseve, torbice i vezove s čarapa”.

Barcelona, 1929. Iduća velika izložba na kojoj je sudjelovao Muzej održana je 1929. u Barceloni – *Exposicion Internacional de Barcelona*. U ovom slučaju također nema preciznih podataka, ali je iz nekoliko Bergerovih pisama upućenih suradnicima na terenu vidljivo da su neprodani predmeti s ove izložbe prebačeni kasnije u Kopenhagen. Detalji iz Bergerovog pisma upućenog Eleonori Švrljugi, supruzi ministra financija, u kojem piše da na izložbe treba slati samo “... naše krasneinove produkte domaćih radova, kojima se jedino može dostojno afirmirati u inostranstvu ...” (Berger, 6.1.1930.), te da “... svakako treba odustati od prakse, koja se vršila i kod izložbe u Barceloni, da se šalju stari, nečisti i pokrpani etnografski predmeti, koji imaju značenja samo za nauku, a koji ovako izloženi pred međunarodnom publikom samo degraduju kulturni i umjetnički život našeg naroda ...” (Berger, 6.1.1930.) izravna su potvrda Bergerovih stavova o proizvodima pučke umjetnosti i obrta, odnosno o potrebi njihova izlaganja na međunarodnim izložbama. Na tome se temeljila ukupna njegova djelatnost – podjednako privatna (krajem 19. st. i početkom 20. st.) i ona realizirana u okvirima domaćih i stranih izložbenih aktivnosti Muzeja.

¹⁸ Na prijevodu pojedinih odlomaka kataloga zahvaljujem kolegici Maji Ergović.

¹⁹ N. Gjetvaj u ovom dijelu teksta ne navodi izvore.

²⁰ U katalogu pariške izložbe iz 1925. navodi se da se u Kraljevini SHS u posljednje vrijeme jako razvila industrija sagova i prostirki – posebice u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Banatu (1925: 44).

²¹ Riječ je o tkanim vunenim pregačama iz zaleđa Dalmacije.

Haag, 1929. Čini se da je Berger proizvode kućne industrije 1929. poslao i na izložbu u Haag. U kopiji jednog njegovog pisma, bez oznake datuma i primatelja, stoji da se nije mogla prirediti izložba u Rotterdamu, jer je u Haagu sve rasprodano. Perlaković, službenik u Konzulatu Kraljevine SHS, iz Rotterdama 12. studenog 1929. piše Bergeru da su stvari u Haagu “kupci odneli” te donosi pohvale nekoliko nizozemskih novina. Posebno ističe *Groene Amsterdamer* u kojemu je kritičar Otto von Tussenbreek napisao, kako se u vezi s ovom izložbom reklamiraju kućna industrija i obrt, a da je on zapravo vidio “narodnu umjetnost” i “duševnu stvaralačku snagu naše nacije”.

Calgary, 1930. Za veljaču 1930. u Calgaryju u Kanadi, pripremala se također izložba proizvoda narodnog kućnog obrta, s ciljem prezentacije i pronalaženja tržišta. Iseljenički Komesarijat iz Zagreba poslao je 9. studenog 1929. Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, Odsjeku za iseljavanje i doseljavanje u Beogradu, dopis u kojemu stoji da se u veljači iduće godine u Calgaryju održava Folk Dance and Folk Song and Handicraft Festival na kojemu bi se trebala predstaviti i “naša zemlja”. Šef Iseljeničkog komesarijata dr. Fedor Aranicky preporučio je da se “aranžiranje odnosno nabava predmeta za izložbu” povjeri Etnografskom muzeju u Zagrebu.

Salamon Berger pisao je početkom prosinca svim svojim suradnicima na terenu dopise u kojima ih obavještava o predstojećoj kanadskoj izložbi i traži da pripreme konkretne proizvode “... i to kako su bili izloženi 1928. na Zagrebačkom Zboru”. Uvodni dijelovi dopisa su identični, a onda slijedi popis potrebnih predmeta.

Tako od krznara Stjepana Šimunića iz Gradiške traži: “Kožuhe s rukavima, muške, dosta velike solidno cifrane; pršnjake, ženske kožuniće, torbice iz bijele i žute kože, sve solidno izrađeno.” (Berger, 2.12.1929.).

Ljubica i Darinka Malešević iz Kistanja trebale su pripremiti: “Tablete razne veličine, jastuci (ne napunjeni), vezeni; 2 do 3 para zavjesa, vezenih ili tkanih; Garniture za čaj, vezene; Džepnih maramica, svilenih i iz batista, vezenih (više tuceta); Ženske i dječje kapice, vezene iz batista (više komada); Razne torbe od vune i vezene (više komada); vizitiere i novčarke, vezene (više tuceta)” (Berger, 2.12.1929.).

Od Tvrtke Matavulj iz Šibenika Berger je zatražio vezene narodne kapice i torbice u “prvoklasnoj izradi”. Oni mu ubrzo odgovaraju da su “... posao u ovim predmetima ponovno razgranali kao prije rata (Prvog svjetskog, što ukazuje na činjenicu da je djelatnost postojala i znatno ranije, za vrijeme Austro-Ugarske monarhije, nap. a.), dapače uvećali, jer smo uveli mnogo narodnih vezova za koje se osobito stranci interesuju.” (Berger, 9.12.1929.). Dalje pišu o cjelokupnoj proizvodnji – što, radi boljeg pregleda djelatnosti Tvrtke, citiram u cijelosti: “Narodne kape izrađujemo u različitim vrstama i izradbama, a imademo i sve vrste koje se nose u Dalmaciji, Lici, Bosni i Hercegovini. Torbice imademo u raznim veličinama u pamuku ili svili. Osim toga izrađujemo u većim količinama obrovačke muške kostime, stare originalne muške šibenske, kosovačke ženske. Imademo tepiha sastavljenih od po 2 dalmatinske pregače. Izrađujemo ženske modne prsluke u raznim fazonama sve u narodnom vezu i ruč-

nom radu a od najfinije čohe i izradbe. Ovi se nose i kod nas, a osobito ih stranci vrlo rado uzimlju.” (Berger, 9.12.1929.).

Državnoj obrtnoj školi u Splitu preporučio je Berger da u pripremi drži “ ... tekstilne radove, nekoliko ćilima manjih, vanjkuša (ne napunjenih radi transporta), vezi-va, paških čipaka, tableta, stolnjaka i t.d. ali najviše sitne stvari, kolekciju rezbarija, kako ih izrađuje Vaša škola.” (Berger, 10.12.1929.), a Državnoj tkaonici ćilima iz Sarajeva: “3 do 4 mala ćilima oko 80x120 do 140 zagasite boje, Tablete (pokrovci) razne veličine, vezeni i tkani, Jastuke (ne napunjene) vezene, 2 do 3 para zavjesa platnenih, vezene ili tkane, Garniture za čaj, vezene, Džepne maramice, svilene i iz batista, vezene (više tuceta), Ženske i dječje kapice, iz batista, vezene (više komada), Razne torbice od vune i vezene (više komada), Vizitiere i novčarke, vezene (više tuceta), Čipke: beker-kera cvetna, kera na keru, badem-kera, Radove iz metala (eventualno 2-3 doze za cigarete) i slične u manjem broju, Drvene rezbarije (samo malene stvari).” (Berger, 2.12.1929.).

Državnom kaznenom zavodu u Mitrovici Berger je preporučio da sudjeluju u izložbi te da pripreme “ ... raznih dugoljastih kutija manjeg formata, okruglih kutija sa i bez poklopca, kepečija i manjih ćuturica sve dakako bogato rezbareno i u prvoklasnoj izradi ...” (Berger, 7.12.1929.).

Planirana izložba u Calgaryju nije se održala. Iz sačuvanih Bergerovih dopisa i dokumentacije o izložbama Muzeja nije moguće utvrditi razlog. Prema dopisu Iseljeničkog izaslanstva za Kanadu Kraljevine Jugoslavije poslanom u travnju 1930. Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, Odjelu za iseljavanje i doseljavanje, na izložbi u Calgaryju sudjelovale su “naše iseljenice” sa svojim radovima, a Salamon Berger poslao je slike s etnografskim motivima.

Kopenhagen, 1930. Materijal prikupljen za kanadsku izložbu bio je izložen iste godine na velikoj svjetskoj izložbi u Kopenhagenu.²² Berger je ministru socijalne politike i narodnog zdravlja 28. siječnja 1930. uputio dopis u kojemu, između ostalog, piše: “Kako se je ... trebao materijal za ovu kanadsku izložbu spremati, to sam se obratio na razne producente, moje stare suradnike, da mi pošalju materijala, što su mnogi već i učinili. – Moram priznati, da je usled odustajanja od kanadske izložbe nastala nezgodna situacija, jer su producenti, većinom mali ljudi, ostali sa svojom robom i izradevinama u neprilici. Situaciju je ovaj put spasila okolnost, što sam sabrane stvari mogao upotrebiti za izložbu u Kopenhagenu, koju priređuje Ministarstvo Trgovine i Industrije.” (Berger, 1930).

U Kopenhagen su poslana tri sanduka i nekoliko jutelih vreća s materijalom namijenjenim za izlaganje i/ili prodaju. Predmeti Ženske udruge za očuvanje i promicanje hrvatske pučke umjetnosti i obrta bili su spakirani u sanduk br. 1: *postolnjaci* s 4 ili 6 ubrusa, stolnjaci, šalovi, tkani i vezeni jastuci, torbice, pojasevi, tkane haljine, *oplećci*, hlače, kaputi (dugi i kratki), kostimi, kapice, pidžame, omoti za dopisnice, kožni no-tesi, obruči za ubruse, kazala, doze za cigarete, pepeljare, knjige i mape (nije mogu-

²² Točan naziv ove izložbe ne nalazi se ni u Dokumentaciji o izložbenim djelatnostima Etnografskog muzeja ni u Bergerovim dopisima.

će utvrditi o kojim se izdanjima radi). Ovaj sanduk, za razliku od ostalih, nije imao oznaku “za prodaju” niti “nije za prodaju” pa nije moguće utvrditi je li to bio materijal namijenjen isključivo za izlaganje.

Drugi sanduk sadržavao je predmete namijenjene prodaji. Petrinjska ženska udruga bila je zastupljena s pokrivalima, garniturama za čaj, narodnim haljinama, ogrtačima, torbicama, *taškama* i ukrasnim dodacima za odjeću o kojima nema preciznijih podataka. Anka Šajnović iz Osekova poslala je uz “stare originale” – odijelo, pregaču, pokrivač i jastuk – i novoizrađene predmete: ogrtače, haljinice, taške, stolnjake, *nadstolnjake*, *tablete*. U istom sanduku bilo je još nekoliko jastučnica, ručnika i raznih dijelova nošnje koji su nabavljeni od Zorke Sever iz Popovače i Slave Jesicha iz Prelošćice te paške čipke koje je poslao Frane Budak.

U sanduku br. 3 popisani su, između ostalog, predmeti koji su bili izlagani u Barceloni, ali nisu prodani. Takvi su označeni kao materijal koji “nije za prodati”:

- Radionica Šajnović, Osekovo: torbice, *poculice*, jastuci, stolnjaci;
- Zorka Sever, Popovača: *poculice*, jastučnice;
- Drvorezbarija Sabljak (bez oznake mjesta): posudica, kovčežić;
- Državna tkaonica ćilima, Sarajevo: *ćilimi*;
- “Osvitanje” udruženje muslimanki, Sarajevo: *kerane čipke*, stolnjaci i ubrusi, *peškiri*;
- Split (bez oznake obrtnika ili institucije): stolnjak, *nadstolnjak*, *postolnjak*, *keraretičela*, čipke u *rami*, *ćilimi*, torbice;
- Dr. Zdunić, Sisak: dijelovi nošnje i jastučnice, te
- *narodne nošnje Osječke oblasti* (bez oznake pošiljatelja, autora ili vlasnika): ženska košulja, pregače, muški prsluk, *potpetalo*, *ponjavac*, stolnjak.

Dio materijala za koji nije jasno je li bio smješten u istom sanduku (br. 3), a vezano s time i na izložbi u Barceloni, imao je oznaku “za prodati”: prsa ženskih košulja, dijelovi dalmatinskih kaputa, *natikači*, rukavi (parovi), odijelo slavonsko, pregača, *zobun*, torbe, pokrivač za krevet. Trgovina manufakturnom robom vlasnika Adolfa Hirtweila iz Vinkovaca bila je zastupljena sa sljedećim predmetima: *kapa zlatara*, *šamija zlatara*, *zavoj zlatom vezen*, *džega zlatara*, *zlatna slavonska džega*,²³ a obiteljski obrt Malešević iz Kistanja s *tabletima*, *milieuima*, *postolnjacima*, *ćilimima*, haljinama, pregačama i torbicama.

Na svjetskoj izložbi u Kopenhagenu sudjelovali su i: Samostan sestara Sv. Križa iz Đakova s četiri slavonska *ćilima*; Oblasna tkaonica beza i vezionica iz Sarajeva s *postolnjacima*, *milieuima*, *keranim maramicama*, prekrivačima, haremskim vezenim pokrivačima, *peškirima*, haljinama, šalovima, kaputićem, *tkanicama*, kopicama i vezenim torbicama; Banovinska radionica za umjetne zanate iz Sarajeva s *ibricima*, pudrijerama, tintarnicama, ogledalima i kutijama za duhan; te ženska udruga Ferenčak i Zanatlij-

²³ Sudeći prema ovim lokalnim nazivima, predmeti potječu iz istočnog dijela Slavonije i dijelova Srijema.

ska udruga iz Livna. Nema preciznijih podataka o posljednjim dvjema navedenim udrugama i o građi kojom su bili zastupljeni na ovoj izložbi.

Saarbrücken, 1931./1932. Etnografski muzej sudjelovao je 1931./32. na svjetskoj izložbi u Saarbrückenu s predmetima narodnog rukotvorstva (Gjetvaj, 1989: 94), ali u Dokumentaciji nema nikakvih pisanih tragova o tome.

Kopenhagen, 1931./1932. Za kraj 1931. ili početak 1932. planirana je još jedna manja izložba u Kopenhagenu. Sekretar Kraljevskog konzulata u Kopenhagenu, Franjo Pakaci, poslao je u rujnu 1931. Bergeru dopis kojim ga obavještava da je dansko kulturno društvo Foreningen af 1860, čiji su članovi na proputovanju Jugoslavijom posjetili i Etnografski muzej u Zagrebu, zbog oduševljenja bogatstvom i ljepotom naše narodne umjetnosti, odlučilo “aranžirati posebnu jugoslavensku izložbu u svojim lokalima” (Pakaci, 12.9.1931.). Izložba je trebala pobuditi interes za proizvode pučke umjetnosti i obrta, odnosno za kupovanje “jugoslavenskih narodnih umjetnina” u Danskoj (Pakaci, 12.9.1931.). Za vrijeme izlaganja trebale su se bilježiti narudžbe, a predmeti bi se kasnije slali kupcima. Pakaci moli Bergera da mu u tu svrhu pošalje proizvode radionica Šajnović iz Osekova i Malešević iz Kistanja.²⁴ Berger mu ubrzo odgovara da će učiniti sve što je u njegovoj moći te da će “... svojim radom i nastojanjem dokazati Ministarstvu i drugim kompetentnim faktorima, da ima kod nas mogućnosti, da se ova grana narodne privrede na milijunske svote izvoza dignuti može.” (Berger, 16.9.1931.).

Međutim, već idući mjesec Pakaci, koji je bio spreman u nabavu i carinu uložiti vlastita sredstva, moli Bergera da poništi spomenute narudžbe, jer je uslijed gospodarske krize pao tečaj dinara. Velika svjetska gospodarska kriza imala je, dakle, negativnog utjecaja i na proizvode kućnog obrta i industrije. Potvrdu ovoj činjenici daje i pismo Darinke Malešević iz Kistanja upućeno Bergeru 20.4.1932. u kojem se žali na prošlu “gladnu godinu i slab prolaz” svoje robe. Dalje piše: “Žene nasrću i mole da nešto narade, ali se ne može dalje ulagati radi neizvjesnosti i radi toga što slabo dolazi isplata od robe koju sam dala na komisiju” (tj. Bergeru na prodaju).

No, Berger je i dalje proizvode kućne radinosti nastojao plasirati na strana tržišta preporučujući radionicama što niže početne cijene proizvoda i plaćajući neprodanu robu u inozemstvu vlastitim novcem (Berger: dopis Pakaciju, 18.4.1932.).

New York, 1939. Ovo je bila posljednja velika međunarodna izložba prije početka Drugoga svjetskog rata na kojoj je Muzej sudjelovao. Za razliku od prethodnih izložbi na kojima su izlagani tržišno pogodni i estetski dopadljivi predmeti, za ovu je grada odabirana i prezentirana prema bitno drugačijim kriterijima. Nastojalo se sustavno prikazati kompletne narodne nošnje različitih hrvatskih i susjednih krajeva, pri čemu se ponekad nekompletan muzejski materijal popunjavao građom s terena. Značajan pomak od ranijih izložbi predstavljalo je i izlaganje svakodnevnih uporabnih predmeta, kao i onih vezanih uz nematerijalnu kulturu, čime se pokušalo dati cjelo-

²⁴ Također ističe da se ne šalju taške i ženske kape – “nijednu vrst” – jer se ondje ne mogu prodati.

vitu sliku tradicijskog života na hrvatskom selu i susjednim bosansko-hercegovačkim, slovenskim i srpskim područjima.²⁵

Prikupljanje, a dijelom vjerojatno i odabir predmeta preuzela je Državna obrtna škola iz Zagreba. Za etnografski materijal bila je zadužena akademska slikarica Zdenka Sertić.²⁶ Muzeji iz pojedinih regija tadašnje Jugoslavije pripremali su, osim građe iz svojih fundusa, i materijal od udruga i pojedinaca s terena kojeg su pokrivali svojom djelatnošću.²⁷

Etnografski muzej iz Zagreba kompletirao je veći broj narodnih nošnji iz hrvatskih i nekih susjednih područja. Prikazana su muška odijela iz Slavonije, Svete Nedjelje, Jamnice, Like, Kijeva, Žegara, Šibenika, Konavala i Duvna, alkarska odora iz Sinja i begovska nošnja iz Bosne i Hercegovine.²⁸ Alkarsku odoru ustupilo je Viteško društvo "Alkar" iz Sinja, a dijelovi muške nošnje iz Žegara posuđeni su od Pere Milića. Ženskim nošnjama bili su zastupljeni sljedeći lokaliteti i regije: Baranja, Đakovo, Sunja, Brezovica, Kupinec (mladenka), Bistra, Jamnica, Kijevo, Obrovac i Livno. Lutke odjevene u tradicionalno ruho bile su izložene ispred velikoga višedijelnog panoa koji je predstavljao cijelu Jugoslaviju i tradicijsku kulturu naroda koji u njoj žive. Pano je osmislio i naslikao Ljubo Babić. Osim kompleta narodnih nošnji, Etnografski muzej iz Zagreba pripremio je i pojedinačne reprezentativne predmete tradicijskoga tekstilnog inventara (torbe, prostirke), nakit, obuću, lončarske proizvode, oruđa, drvene rezbarene predmete (tikvice, preslice) i pisanice iz raznih krajeva Hrvatske.²⁹

²⁵ Beogradske Novosti 20. veljače pod naslovom "Jugoslavija će biti odlično zastupana na internacionalnoj izložbi u New Yorku" opširno pišu o organizaciji koja je povjerena zagrebačkoj Obrtnoj školi. Jugoslavija je dobila prostor od 1000 m² u velikom zajedničkom paviljonu koji je projektirao arhitekt Ernest Weismann. Za postav je bio odgovoran zagrebački arhitekt Gjuro Kavurić koji je u interijer paviljona spretno uklopio kiparske radove, slike, predmete umjetnog obrta, grafikone i drugi izložbeni materijal prikupljen od etnografskih muzeja u Zagrebu i Ljubljani, Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Trgovinskog muzeja iz Beograda, Ministarstva socijalne politike, Ministarstva trgovine, Trgovačke komore, Turističkog saveza, higijenskih zavoda i drugih "zainteresiranih institucija" (20.2.1939.). Prilikom organizacije ove izložbe velika se pažnja posvetila iseljenicima, kod kojih je trebalo pobuditi nacionalni ponos i sjećanje na "stari kraj". Ciljevi izložbe bili su, kako navode Novosti, "pobuda interesa Amerikanaca za naše prirodno bogatstvo i privredne ljepote" te privlačenje američkih turista u Jugoslaviju.

²⁶ Zdenka Sertić je od 1921. godine, prvo kao "namjesna učiteljica", a zatim kao "prava učiteljica", bila zaposlena u Etnografskom odjelu Narodnog muzeja na radnome mjestu crtača – slikara. Tridesetih godina radila je kao profesorica na zagrebačkoj Ženskoj i Muškoj učiteljskoj školi, u I. muškoj realnoj gimnaziji te pri Banskoj upravi u Zagrebu. Od 1941. do kraja radnog vijeka 1959. godine neprekidno je radila u Etnografskom muzeju kao crtač, crtač-slikar, akademski crtač i likovni suradnik (Ivkanec, 1997: 9-10).

²⁷ Primjerice, Trgovinski muzej iz Beograda poslao je na odabir građu iz svog fundusa te predmete koje su izradili u ženskim udrugama *Kolo srpskih sestara* i *Pazar*.

²⁸ Na pojedinim popisima iz omota s pripremnim fazama izložbe pojavljuju se još nošnja bokeljske mornarice i nošnja crnogorskog vojvode, ali nije jasno koja je institucija bila odgovorna za njihovu nabavu.

²⁹ Trgovinsko-obrtni muzej iz Beograda na ovoj je izložbi sudjelovao s tekstilnim materijalom – uglavnom nošnjama s područja Srbije i Kosova te manjim uporabnim tekstilnim predmetima. Muzej je osnovan 1921. godine, a njegovi zadaci gotovo su se poklapali s onima koje je u svom pravilniku imao zagrebački Trgovačko-obrtni muzej.

Etnografski muzej iz Ljubljane predstavio je također tekstilnu građu sa svog područja te manji broj sitnih drvenih uporabnih predmeta.

II. Stalni postavi Etnografskog muzeja u Zagrebu

Za razliku od prethodno prikazanih međunarodnih izložbi, na kojima su posredstvom i/ili u organizaciji zagrebačkog Etnografskog muzeja izlagani uglavnom tekstilni i sitni drveni predmeti izrađeni u okvirima organiziranoga kućnog obrta i namijenjeni prodaji, u stalnim izložbama postavljenima u prostorima Muzeja u tom razdoblju (1922., 1934. i 1935.) odražavao se nešto sustavniji pristup prikupljanju i prezentiranju građe koji je svojim stručnim konceptima i radom usmjeravao prvi kustos Vladimir Tkalčić. Pristupilo se sustavnom prikupljanju “... sveukupne građe tradicijske kulture i života seljaka, u prvom redu s područja Hrvatske, nastojeći pravilno nadoknaditi jednostranost tadašnjeg sustava muzejskog fundusa gdje su prevladavali gotovo samo tekstilni proizvodi.” (Gjetvaj, 1989: 21). Muzejska izlagačka djelatnost razvijala se i mijenjala paralelno sa sakupljačkom djelatnošću.

Prikupljena građa u Muzeju prvi je puta izložena prilikom posjeta kralja Aleksandra Karađorđevića Zagrebu, u srpnju 1920., a za javnost je postav prvi puta otvoren 1922. (Gjetvaj, 1989: 21-22). Zbog pretrpanosti i nejasnih principa izlaganja postav je djelomično mijenjan tijekom prve polovice 1934. (Širola uz Tkalčića i Gavazzija) te 1935. godine (Ivo Franić). Međutim, ni te se “nove” koncepcije nisu pomaknule puno dalje od devetnaestostoljetnih praksi izlaganja velikih količina materijala, često i po nekoliko desetaka istovrsnih predmeta grupiranih po namjeni, tehnici izradbe i ukrašavanja ili složenih po regionalnom/lokalnom principu. No, sudeći prema vodičima kroz postave³⁰ izlagana je doista raznovrsna građa; obuhvaćeni su svi aspekti tradicijske kulture na hrvatskim i susjednim područjima, uključujući i vrijedne eksponate izvan europskih kultura. U sklopu djelomično izmijenjenog postava iz 1935. *Primijenjena pučka umjetnost* izdvojena je u posebnu cjelinu (IX.) na prvom katu izložbenog prostora. Sadržavala je paške čipke, različita vunena pletiva iz Slavonije, tkane torbe, vrećice za novac i pojaseve iz Dalmacije, radove u koži, odjeću i tekstilno posoblje te “uspomene g. dir. S. Bergera” (Gjetvaj, 1989: 40). Početkom Drugoga svjetskog rata građa je pohranjena u sklonište.

Izložbe u muzejskom prostoru. Do početka Drugoga svjetskog rata Etnografski muzej u Zagrebu pripremio je u svojim prostorima, osim nekoliko stalnih postava i/ili njegovih izmjena, i izložbu radova Srećka Sabljaka (1931.), na kojoj su prikazani predmeti primijenjene narodne umjetnosti izrađeni po uzoru na muzejske eksponate. Radilo se o drvenim predmetima – kutijicama, britvenicama, preslicama, dijelovima namještaja – ukrašenima različitim tehnikama. Nažalost, u Dokumentaciji nema podataka o ovoj izložbi.

III. Domaće izložbe

Etnografski muzej u Zagrebu dvadesetih i tridesetih godina 20. st. aktivno se uključivao i u domaća zbivanja.

³⁰ Kus–Nikolajev, Mirko 1927. *Šetnja kroz Etnografski muzej u Zagrebu, Pismeni vodič*, Zagreb; Franić, Ivo 1935. *Reorganizovani Etnografski muzej u Zagrebu*, Zagreb.

Beograd, 1930. Prilikom Sveslovenskog sokolskog sleta 1930. u palači Kola srpskih sestara u Beogradu bila je organizirana Izložba kućne industrije s ciljem unapređenja proizvodnje narodnog tkanja i veziva. Ministarstvo trgovine i industrije, pod čijim se pokroviteljstvom izložba održavala, za organizaciju je zadužilo upravo Salomona Bergera. On je za tu prigodu napisao i kraći popratni tekst pod naslovom *Za unapređenje naše kućne industrije* u kojem ponovno iznosi svoja temeljna stajališta o proizvodima pučke umjetnosti i obrta.

Na izložbi su sudjelovale brojne institucije i privatne osobe iz tadašnje Kraljevine. Etnografski muzej iz Zagreba predstavio se raznolikom tekstilnom građom – ženskim narodnim nošnjama iz Slavonije (2 kompleta), Siska (2 kompleta), Brezovice i Slovenije te muškim nošnjama također iz Slavonije i Brezovice. Ostala područja bila su zastupljena pojedinačnim predmetima – dijelovima narodne nošnje, uporabnim tekstilom i fragmentima tkanja i vezova. U popisu izložbenih predmeta (iz Bergerovih dopisa) navode se predmeti često bez oznake lokaliteta. Ipak, moguće ih je regionalno raspodijeliti na temelju ponekad zabilježenoga lokalnog nazivlja. Najzastupljenija su bila područja središnje Hrvatske – Moslavina i Posavina. Osim tekstilnog materijala, Muzej je izložio i veći broj slika Zdenke Sertić – *Nevestice iz Vrbnika, Djevojka iz Šestina, Dječak iz Šestina, Žena u tuzi – Brezovica, Djevojka iz Vukomerca, Posnehalje iz Sv. Nedjelje, Žene iz okolice Siska, Momak iz Rečice, Žena iz Šišljavića, Žena iz Jamnice, Snaša iz Slavonije, Djevojka i snaša iz Slavonije i Žena sa Gorenjskoga*.

Iz popisa i nekih Bergerovih pisama također je razvidno da nije izlagana samo građa iz muzejskog fundusa³¹ (Z.G.Z., Š.M. i Et), nego i materijal privatnih vlasnika ili proizvođača s terena – radionica Šajnović iz Osekova, Malešević iz Kistanja i Matavulj iz Šibenika, trgovine Hirtweil i Proizvodnje Brichta iz Vinkovaca i drugih subjekata.³² Svoje su izrađevine izlagale i Hrvatska obrtnička zadruga iz Gornjeg Vakufa, Beogradsko žensko društvo, Pirotka čilimarska zadruga i druge udruge. Izlagači na ovoj izložbi, kao i na onima priređivanima prilikom Zagrebačkoga zbora, imali su posebne pogodnosti za karte i robu na željeznici.

Izložbe u sklopu Zagrebačkog zbora. Muzej je tridesetih godina sudjelovao i na izložbama Zagrebačkog zbora. Gjetvaj bilježi Ribarsku izložbu i Izložbu primijenjenih narodnih rukotvorina – obje 1935. (Gjetvaj, 1989: 94), ali o njima nema nikakvih podataka. Međutim, u Bergerovim dopisima mogu se naći tragovi koji svjedoče i o ranijem sudjelovanju ili utjecaju Muzeja (ili barem njegova tadašnjeg počasnog ravnatelja) u događanjima oko Zagrebačkog zbora. Sačuvan je popis predmeta u Bergerovom vlasništvu koji su izlagani 1931. godine – dijelovi narodnih odijela, *thanice*, stolnjaci,

³¹ Po povratku u Zagreb građa prikupljena posredstvom Etnografskog muzeja, smještena u otvorenim vagonima, u 5 sanduka i 3 jutena omota, bila je izložena višednevnoj kiši i znatno oštećena. Brojni Bergerovi dopisi Zavodu za unapređivanje spoljne trgovine Ministarstva trgovine i industrije te utjecajnim osobama svjedoče o njegovim upornim nastojanjima da se isplati potpuna i ugovorom prethodno utvrđena odšteta od osiguravajuće kuće "Jugoslavija" d.d., filijala Zagreb, a koju je ova nastojala smanjiti odugovlačenjem sudskog procesa koji se vodio u Beogradu (1931. i 1932.).

³² U popisima izlagane robe nema svih ovih radionica, ali je tragove njihova sudjelovanja na beogradskoj izložbi moguće pronaći u dopisima i računima iz 1931. i 1932.

prostirke i fragmenti tkanja i vezova.³³ Iduće je godine Berger pisao svojim suradnicima na terenu da ga je ravnatelj Zagrebačkog zbora molio “da pripomogne u organizaciji” pa ih upućuje da samostalno sudjeluju na izložbi te da traže veći i besplatni izložbeni prostor i popust na željeznici (ožujak, 1932.). Drugih podataka o izložbenim djelatnostima vezanima uza Zagrebački zbor u Dokumentaciji nema.

Zaključno

Pokušaji organiziranja kućne radinosti usmjereni na praktičnu funkciju poboljšanja ekonomskog statusa seljačkih slojeva, kao i na simboličnu razinu usmjeravanja i prezentacije “naše narodne” tekstilne umjetnosti, te ujedno i prijedlozi za institucionalni (muzejski) okvir tih djelatnosti, javljaju se u hrvatskoj političkoj i kulturnoj javnosti od zadnje četvrtine 19. st. (I. Kršnjavi, F. Vrbančić, S. Berger). Posebno su takva nastojanja prisutna u prvim desetljećima 20. st. kada se na hrvatskom prostoru, kao i u ostalim dijelovima Austro-Ugarske, javlja organizirana kućna proizvodnja tekstilnih predmeta namijenjenih domaćim i stranim građanskim društvenim slojevima. Na tržištu prilagođenim tekstilnim predmetima primijenjeni su pučki dekorativni elementi, odnosno tehnike izradbe i ukrašavanja. Organizirano kućno rukotvorstvo/industrija u tom je razdoblju postalo važna gospodarska djelatnost.

Veliku ulogu u organiziranju, poticanju i razvijanju kućnoga rukotvorstva imali su pojedinci, ustanove i udruge osnovane u gradskim i ruralnim sredinama. Najdalje je svoju djelatnost na prijelazu iz 19. u 20. st. razvio zagrebački trgovac i industrijalac Salamon Berger koji je godinama radio na organiziranju, unapređivanju i usmjeravanju kućne industrije. Prvi značajni pomak u institucionalnom smislu, predvođen zagrebačkom Trgovačko-obrtničkom komorom, bilo je osnivanje Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu 1904. godine. U članku pripremljenom povodom obilježavanja 140. godišnjice rada ove Komore povjesničarka Mira Kolar Dimitrijević ustvrdila je da Trgovačko-obrtni muzej do početka Prvoga svjetskog rata “dobiva dopadljiviji etnografski karakter i postaje muzej kućne radinosti slavenskog juga” (1992: 72). Jedna od manjih, prethodno s ostalim obrtničkim i industrijskim proizvodima izlaganih zbirki bila je ona tzv. *kućnog obrta*, 1905. otkupljena od Bergera, koja je, prema M. Kolar-Dimitrijević, uz još jednu kasnije nabavljenu njegovu zbirku (tzv. *Zemaljsku zbirku Salomona Bergera*, 1919.), postala temeljem pretvaranja Trgovačko-obrtnog u Etnografski muzej.³⁴

³³ Predmeti iz Bergerovih zbirki bili su izlagani na izložbi uza Zagrebački zbor i 1928. te su privukli veliku pozornost (Leček, 2004: 24).

³⁴ Ne analizirajući dublje izložbene i druge djelatnosti novoosnovanog Etnografskog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, M. Kolar-Dimitrijević je ustvrdila da je ta ustanova do šestosiječanjske diktature 1929. “životarila, nedovoljno opremljena, sa slabim financijskim sredstvima i malobrojnim kadrom” (1992: 71). Međutim, kasnije ističe da je Etnografski muzej postao ugledna i u svijetu priznata ustanova (1992: 71).

No, Etnografski muzej u Zagrebu sudjelovao je, često upravo na poziv nadležnih ministarstava, od svog osnutka 1919. do početka Drugoga svjetskog rata na nekoliko međunarodnih i domaćih izložbi predstavljajući narodnu umjetnost hrvatskih i ostalih područja Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Tim je izložbama, kao i onim zajedničkim jugoslavenskim, snažan pečat dao upravo Salamon Berger – u to vrijeme već počasni direktor Muzeja. Berger je prednost davao pojedinačnim predmetima pučke umjetnosti izrađenima u okvirima kućne industrije, najvećim dijelom tekstilu i manjim uporabnim drvenim predmetima, pogodnima za prodaju na domaćim i stranim tržištima. U izložbene djelatnosti uključivao je brojne suradnike – obrtnike s terena, državne i područne institucije i poduzeća koji su u sklopu svoje redovne ili izvanredne djelatnosti izrađivali materijal pogodan za prezentaciju narodne umjetnosti i obrta te, naravno, za prodaju. Sačuvana Bergerova pisma i dopisi u razdoblju 1926.-1933. svjedoče o njegovim trajnim naporima oko unapređenja proizvodnje i plasmana proizvoda kućnog obrta. U njima je vidio ne samo izražajnu stvaralačku snagu naroda, nego, kao nekadašnji trgovac, i veliki potencijal ekonomskog prosperiteta sela. Ova se njegova nastojanja vezana i s izložbenom djelatnošću Muzeja, iako ograničena samo na manji dio etnografskog materijala – tekstil i sitnu drvenariju – dijelom poklapaju s ciljevima “asimiliranog” Trgovačko-obrtnog muzeja. M. Kolar-Dimitrijević navodi da je vodstvo tada vrlo utjecajne Radićeve stranke također upozoravalo na potrebu postojanja “čistog etnografskog muzeja” u kojem bi se prikupljale “tvorevine, koje su izradile ruke hrvatskog seljaštva” (1992: 71). Iz citata nije jasno jesu li Radićevci bili nezadovoljni “širinom” područja s kojih se prikupljao materijal ili posredničkom ulogom koji je Muzej imao između proizvođača, odnosno izrađivača i tržišta.

Bergerov rad ne možemo mjeriti suvremenim muzeološkim principima, već ga treba promatrati u svjetlu onovremenih prilika i svih aktivnosti oko protežiranja pučke umjetnosti i osnutka Etnografskog muzeja u Zagrebu koji je, zahvaljujući upravo Bergerovoj ranijoj djelatnosti i njegovim poznanstvima, ubrzo postao poznata i uvažavana institucija u zemlji i svijetu. Činjenica je da se Bergerove ideje o unapređenju kućnog obrta, kao i o prilagodbi tih izradovina domaćim i stranim tržištima i modi (koje je zastupao kao trgovac, a kako je prikazano, i kasnije – kao ravnatelj zagrebačkog Etnografskog muzeja, sve do smrti), podudaraju i s onima koje su 1920-ih i 1930-ih godina bile glavnim ciljevima djelatnosti pojedinih građanskih udruga i Seljačke sloge, kulturno-prosvjetne organizacije HSS-a. Možemo ustvrditi da je od zadnje četvrtine 19. st. do početka Drugoga svjetskog rata kućni obrt gotovo kontinuirano imao zaštitnike i promicatelje koji su ga nastojali oživjeti, očuvati, poduprijeti, primijeniti i plasirati na domaća i strana tržišta te istovremeno pobuditi interes svih društvenih slojeva za ovo “narodno blago”. Veći dio, uglavnom sitnijih, tada na tržište plasiranih predmeta postao je kasnije i dijelom suvenirske ponude Hrvatske, odnosno Jugoslavije.

Već kod izložbe održane 1939. u New Yorku, ujedno i posljednje velike međunarodne izložbe prije početka Drugoga svjetskog rata na kojoj je Muzej sudjelovao, vidljive su znatne promjene u odabiru i prezentaciji građe. Nastojalo se sustavno prikaza-

ti kompletne narodne nošnje različitih hrvatskih i susjednih krajeva, pri čemu se ponekad nekompletan muzejski materijal popunjavao građom s terena. Značajan pomak od ranijih izložbi predstavljalo je i izlaganje svakodnevnih uporabnih predmeta, kao i onih vezanih uz nematerijalnu kulturu, čime se pokušalo dati cjelovitu sliku tradicijskog života na hrvatskom selu i susjednim bosansko-hercegovačkim, slovenskim i srpskim područjima.

Rana izložbena djelatnost Etnografskog muzeja u Zagrebu odvijala se, dakle, u dva pravca. Domaću i inozemnu izlagačku djelatnost usmjerenu na razvoj i predstavljanje kućne industrije, odnosno njezinih proizvoda namijenjenih prodaji na domaćim i stranim tržištima, definirao je prvi direktor Salamon Berger, dok je kustos Vladimir Tkalčić koncipirao sakupljačku i izlagačku politiku u muzejskim prostorima (djelomično i stalne postave) u kojima su prepoznatljivi onovremeni stručni i muzeološki standardi.

Tkalčić je 1925. preuzeo mjesto direktora,³⁵ te je uz druge stručne i tehničke djelatnike s odgovarajućim obrazovanjem postavio temelje daljnje stručno-znanstvenog razvoja Muzeja – usmjerenog, prije svega, na prikupljanje (terenski rad), pravilno čuvanje, katalošku obradu, valorizaciju i prezentaciju građe. Tako je već 1923. godine sedmeročlani tim predvođen Tkalčićem i Gavazzijem obavio prvo ekipno terensko istraživanje u selima smještenima uz rijeku Kupu (od Karlovca do Siska). U Muzeju je osnovan Odsjek za pučku muziku, otvorena biblioteka te pokrenuta izdavačka djelatnost³⁶ – što se nastavilo i u razdoblju ravnateljavanja Božidara Širole (1934.-1935.), Ive Franića (1935.-1939.) i Milovana Gavazzija (1939.-1941.). U međuvremenu se fundus Muzeja znatno povećao nabavom predmeta na terenu i darivanjem građana.

Izvori i literatura:

Benc Bošković, Katica. 1983. "Konavle – tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja". *Etnološka istraživanja 2*, Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu.

Berger, Salamon. 1913. *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije*, Zagreb.

Berger, Salamon. 1930. *Za unapređenje naše kućne industrije. Povodom izložbe narodnog veziva i tkiva iz cijele Jugoslavije, u domu Kola srpskih sestara u Beogradu, juna 1930. god.*, Beograd: Zavoda za unapređivanje spoljne trgovine.

Bonifačić, Vjera. 1997. "O polisistemske teoriji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanju tekstila". *Narodna umjetnost*, 34/2 : 137-151.

Bonifačić, Vjera. 2008. "Etnološka istraživanja i kanonizacija 'izvornih narodnih' nošnji u Hrvatskoj 1930-ih". *Etnološka istraživanja 12/13*: 9-47.

³⁵ 1925.-1934.

³⁶ *Zbirka jugoslavenskih ornamenata (1925.-1934.)*, *Etnološka biblioteka (1926.-1934.)*, *Šetnje kroz Etnografski muzej u Zagrebu (Kus-Nikolajev, 1927.)*, *Etnografski muzej u Zagrebu (1930.)*, *Etnološka istraživanja i grada (1934., 1940.-1942.)*, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu (1934.-1938.)* – (Gjetvaj, 1989: 90).

Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku

Dokumentacija Etnografskog muzeja u Zagrebu: Salamon Berger (službeni dopisi i privatni spisi), 1926.-1933.; Hemeroteca 1909.-1925. i 1925.-1933.

Franić, Ivo. 1935. "S.Berger – Etnografski muzej u Zagrebu – i naša pučka umjetnost". *Vjesnik Etnografskog muzeja Zagreb* 1: 1-14.

Gjetvaj, Nada. 1989. "Etnografski muzej u Zagrebu- u povodu 70. obljetnice". *Etnološka istraživanja* 5

Herceg, Rudolf. (1938) "‘Čemu ove smotre?’ Predavanje Rudolfa Hercega na radio-stanici 27. VII." *Seljačka sloga* 9, God. III., rujan 1938.

Ivkanec, Ivanka i Mileusnić, Zlatko. 1997. *Zdenka Sertić i Etnografski muzej u Zagrebu*, katalog izložbe, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb

Kolar-Dimitrijević, Mira. 1992. "Kako se Trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pretvorio u Etnografski muzej (Povodom obilježavanja 140-godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu)". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb* vol. 25: 57-72.

Kus-Nikolajev, Mirko. 1927. *Šetnje kroz Etnografski muzej u Zagrebu. Privremeni vodič*. Zagreb

Leček, Suzana. 2004. "Čipke i narodni vez u ideologiji hrvatskog seljačkog pokreta" U *Narodne i/ili nacionalne čipke*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. Lepoglava, str. 19-37.

L'art décoratif et industriel dans le Royaume SHS 1925. Paris

Muraj, Aleksandra. 2006. "Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća" *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 43/2: 7-40.

Petrović, Tihana. 2004. "Narodne i /ili nacionalne čipke" U *Narodne i/ili nacionalne čipke*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. Lepoglava, str. 39-53.

http://www.banaterre.eu/expo_1891/imageset.html (12.3.2009.)

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2012> (2.2.2009.)

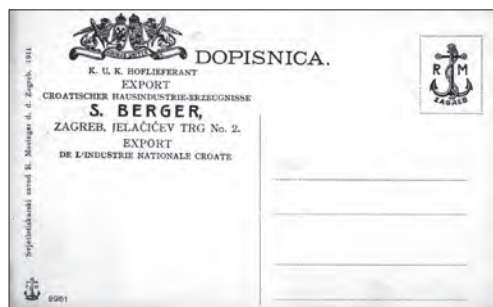
http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Eitelberger (12.3.2009.)

5.01

5.02

5.03

5.04

5.05

5.06

5.07

5.08

Katarina Bušić
Ethnographic Museum
Zagreb
Croatia
kbusuc@emz.hr

UDK 39-05 Berger, S.
069(497.521.1).02:39
Original scientific paper
Received: February 2, 2009
Accepted: February 26, 2009

Salamon Berger and the Beginnings of the Exhibition Activity of the Ethnographic Museum in Zagreb

This article, based on archival material, official and personal letters Salamon Berger exchanged with various business associates in the country and abroad, seeks to supplement existing knowledge about the early exhibitions of the Zagreb Ethnographic Museum which, as it turned out, followed the footsteps of the exhibition activities of the Commerce & Crafts Museum founded in 1904. Exhibitions, formed by Berger's long-term commitment to improve domestic crafts, and to present the folk arts, were generally limited to textile and small wooden items intended for sale to domestic and foreign markets.

Key words: Berger, Salamon
Ethnographic Museum, Zagreb
Museum's history, exhibition activities

1. Introduction

Traditional textile production should be looked into in the framework of the socio-historical context in which the textiles were produced and used. This opens the possibility of research into the relations and linkages between producers, through institutions, companies, markets or individuals who determine, or according to some criteria select the product - and, ultimately, the consumer. Following the mentioned research focus in this paper I will show how the contemporary concept of the *national textile art*, especially through the actions of the director Salamon Berger, affected the domestic and international exhibiting activities of the Ethnographic Museum in Zagreb in the period since its establishment in 1919 up to the beginning of the Second World War.

This paper is mostly based on the to-date unpublished archival material - Berger's personal letters and memorandums of dissatisfaction with various domestic and foreign business associates in the period since 1925 to 1933, among others, and lists of items which have survived that were, often at his request, made by craftsmen, merchants and private individuals of different profiles and sent to specific exhibitions at home and abroad. Berger's attitudes are clearly visible as are his constant efforts on marketing the products of domestic crafts and folk art, which significantly determined the contemporary exhibition policy of the Ethnographic Museum - including both the exhibitions in the museum, as well as occasional national and international exhibitions¹. The museum exhibition policy, on the other hand, had an impact on the design of wider social notions of folk textile art in this period.

To describe Berger's activities aimed at promoting domestic trade, in addition to the written history of the museum written by Nada Gjetvaj on the occasion of its 70th anniversary (Zagreb, 1989), two texts were used that Berger himself wrote about the situation in his time and the possibilities of improving the domestic textile production: *The Tragedy of the Croatian domestic textile industry* (Berger, 1913) and *For the improvement of our domestic industry, published on the occasion of the exhibition of folk embroidery and the fabrics of Yugoslavia* (Berger, 1930).

2. Historical framework: organized domestic handiwork in the late 19th and the early 20th century

Attempts to organize domestic handicrafts focused on the practical, economic function of improving the economic status of farmers' classes, as well as on a symbolic level of "the creation and presentation of our traditional textile art"², and the proposals for an institutional (museum) framework have been present in the Croatian political and cultural arena since the last quarter of the 19th century (I. Kršnjavi, F. Vrbanić S. Berger). Particularly, such efforts were present in the first decades of 20th century, when in the Croatian areas, in accordance with the current economic and cultural trends then present in the Austro-Hungarian Empire, organized production of home textile items started to appear intended for the local and foreign bourgeois social strata.

These economic, cultural and educational currents were results of the efforts to preserve and enhance the national arts of the farmers of the Dual Monarchy, to bring them to wide industrial production, and to market them on domestic and foreign markets. Namely, Austria-Hungary in the second half of 19th century and early 20th centu-

¹ This material, which is kept in the documentation of the Ethnographic Museum in Zagreb, often augments well the sparsely written "official" information about the exhibitions and partially illuminates the activity of individual manufacturers, and private workshops in the field that were operating in this period.

² Since the last quarter of the 19th century in Croatia there were tendencies recognized among the public that the textiles produced in the framework of handicrafts to be presented as Croatian national textile art. (Bonifačić, 1997: 146; 2008: 16).

ry tried to hold the leading position in the industrial production of applied art that is based on folk creativity, or motifs drawn from traditional usable items. The first impetus came from Rudolf Eitelberger von Edelberg (1817-1885), Professor of Art history at the University of Vienna and the founder of the Austrian Museum for Art and Industry (Österreichisches Museum für Kunst und Industrie, 1864)³ Eitelberg based the education not only on the theoretical but also on practical foundations and he established an educational arts-crafts department (Kunstgewerbeschule) at the Museum in 1868. Following these developments, in the coming period, with the initiative of the regional governments, schools of crafts and museum institutions of similar profiles were opened in various parts of the Empire (some of which developed into specialized ethnographic institutions), and several large commercial exhibitions were organized in which an important place belonged to the craftwork production field⁴, objects made in the framework of organized handicrafts, as well as the work / products of different craft schools. The central position in the framework of these activities was occupied by the textile products.

A similar situation developed in the Croatian areas. Objects intended for local and foreign bourgeois and noble social classes were not products true to the traditional origins, but were market adjusted, modified textile products enriched with the application of the common folk decorative elements - various decorative weaving, embroidery and lacework techniques. Modified folk textiles entered the urban fashion "as a symbol of the growing Yugoslav and / or Croatian identity within the Austro-Hungarian Empire and soon became an important branch of economy" (Bonifačić, 2008: 11-12).

Individuals, institutions and associations established in urban and rural areas had a major role in organizing, encouraging and developing the domestic handicraft. More will be written later in this paper about some of these associations and private workshops. The significant Zagreb merchant and industrialist Salamon Berger went furthest in this kind of activity at the turn of the 19th in 20th centuries.

The first positive shift in the institutional sense was the establishment of Commerce & Crafts Museum in 1904. The purpose of the Commerce & Crafts Museum in Zagreb, as well as of other similar institutions throughout Europe, was presenting crafts and industrial products as well as mediation between producers and markets, and customers. Shortly after its establishment several excellent commercial exhibitions were prepared in the purposely built museum building in the today's Mažuranić Square. Eventually, driven by circumstances and / or the determined efforts of individuals (Salamon Berger, Vladimir Tkalcic), the Commerce & Crafts Museum "quietly fell",

³ Today the Austrian museum for applied art (Österreichisches Museum für angewandte Kunst). According to: http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Eitelberger (19th March 2009)

⁴ Vienna (1873); Trieste (1882); Vienna, Prague, Timisoara, Trieste, Zagreb (1891); Budapest (1896); Vienna (1898) etc

or - turned into the Ethnographic Museum⁵. Berger's textile collection (ethnographic), purchased in 1905 for the Commerce and Crafts Museum, and also exhibited at the exhibitions mentioned above, was actually hidden "under the prominent name of domestic trades" (Kolar-Dimitrijević, 1992: 68) and, with another Berger collection purchased later, was actually the primer and the reason for converting one kind of Museum into the other.

The Ethnographic Museum, i.e. the independent section of the National Museum in Zagreb, was founded in 1919. The first director was in fact Salamon Berger himself, whose ethnographic (textile) collection collected over the last quarter 19th and early 20th century, became the basis of the museum inventory. From the archives and the preserved material it can be seen that the early exhibitions at the museum during the Berger era continued in the tracks of the exhibition activities of the Commerce & Crafts Museum, which was actually the realistic consequence of the contemporary social and economic trends. True, it was all limited solely to the different textile and small wooden items made in the framework of domestic crafts.

3. Salamon Berger: Textiles goods merchant - Director of the Ethnographic Museum in Zagreb

" ... there are possibilities here, that this branch of national economy could amount to millions in exports."

(Salamon Berger, 1931)⁶

Much has already been written about Salamon Berger. His efforts to organize domestic handicrafts and the marketing of their products on the domestic and foreign markets in the last quarter of 19th and the first decade of 20th century are known, which popularized our traditional culture abroad. This, at the time of the growing impoverization of the countryside, opened opportunities to a certain number of farmers to acquire additional revenue.

Berger centered his activity mostly on the collection of folk motifs from the range of traditional textiles and their application in modern textiles production and the fashion industry. Despite the influential position and all his connections in the country and abroad, plans for the expansion of domestic industry did not ultimately succeed. His frustration is voiced in the text *The tragedy of the Croatian domestic textile industry*

⁵ In the article prepared on the occasion of marking the 140th anniversary of Chamber of Commerce and Crafts in Zagreb historian Mira Kolar-Dimitrijević critically addressed the fact that the Commerce and Crafts Museum in Zagreb being opened after a hard effort and much needed by the Croatian economy, under the influence of various factors soon after its establishment gradually turned into the Ethnographic Museum (1992).

⁶ Quote from Berger's letter to Franjo Pakaci, secretary of the Royal consulate in Copenhagen, dated 16th Nov 1931.

(Berger, 1913) where he emphasized that he had "... finally decided, after a 28-year effort to abandon ... operations in the field of Croatian domestic industry "(Berger, 1913: 23).

In the period between 1888 and 1910, thanks to the good organization of activities, entrepreneurship and perseverance, Berger was involved with the products of Croatian domestic industry in 96 exhibitions in Europe, America and Australia and achieved considerable success (Gjetvaj, 1989: 16). Also, he furnished, as he wrote, stores and representations in Hamburg, Berlin, Monaco, Paris, Chicago, St. Louis and elsewhere (Berger, 1913: 6). In the production of the exhibited and sold goods Berger included into the enterprise, in addition to "peasant women" trained in Zagreb clothier school - which he, with the promise of financial means from the Royal Government, established at his own expense in 1902 - also various government firms, craftsmen and individuals. Berger involved the entire area of the Empire in consideration for the development and improvement of domestic industry, but his interest and work was focused, primarily, and mostly, on the Croatian territories. He continued to collect ethnographic material, from which some parts were selected and sold, or, to a lesser extent, donated to museums.⁷ The greatest number of textile items, weaving, twists, embroidery and lace were gathered in the Posavina area. Entitled as the Domestic collection Salamon Berger, it in its most part, as well as the large number of other Berger collections, later became property of the Ethnographic section of the National Museum in Zagreb, and the Ethnographic Museum, after its establishment in 1919.⁸ The following collections entered the holdings of the Museum during its establishment: an ethnographic collection of the historical-archaeological department of the National Museum in Zagreb, the ethnographic collection of the Museum of Arts and Crafts of the Royal Arts and Crafts School in Zagreb, the ethnographic collection of Commerce & Crafts Association in Zagreb and the ethnographic collection of the Museum which existed within the Pedagogic-Literary Assembly in Zagreb (Museum). Objects from these collections make up the oldest and most valuable collection of the Ethnographic Museum, and are related mainly to the traditional textile inventory which emerged from the end of 18th to the 20th century.

Salamon Berger was the director of the Ethnographic Museum since the establishment in 1919 until 1925, when Vladimir Tkalčić takes his place (1925-1934) who was until then its sole curator. Through all this time, and until he died, Berger had the title of honorary director and continued to be actively involved in the work of the Museum.⁹ He continued to cooperate with his old museum colleagues, civil servants, artisans, merchants and private individuals of different profiles in the country and abroad. Berger's letters and documents, preserved in the Collection of Ethnographic

⁷ Certain number of ethnographic objects was donated to the School Museum by Berger (Gjetvaj, 1989: 17).

⁸ On 22nd Oct 1919 the land collection Salamon Berger was included in the National Museum and that section became an independent Ethnographical department of the National Museum in Zagreb, and later, Ethnographic Museum. (Gjetvaj, 1989: 15).

⁹ Berger always signed himself as "the founder and director of the Ethnographic museum in Zagreb".

Museum, in several registries, prove that despite earlier disappointments, and decisions about stopping his involvement in the Croatian domestic products industry, until his death in early 1934 he did not give up his efforts.

In the period between the two world wars the Ethnographic Museum at the invitation of the Ministry of Trade and Industry and the Ministry of Social Policy and Public Health of the State of SHS, and later of the Kingdom of Yugoslavia, participated in organizing several international exhibitions: in Paris 1925 (National handicrafts, decorative arts), and 1927, also in Paris (carpet-weaving). Exhibits were displayed at the world fairs in Barcelona (1929), Copenhagen (1930) and Saarbrücken (1931/1932) and at the large international exhibition in New York (1939). At the same time the museum was actively involved in domestic activities - for example, in the domestic industry exhibition in Belgrade in 1930 and through several years in the Zagreb Fair Association - presenting items from its holdings and providing the direction and organization for the marketing the product of popular arts and domestic crafts, all of that with motivated by Berger. Current socio-historical conditions and concepts of understanding of popular culture are also reflected in the permanent exhibition of the Ethnographic Museum.

4. Archival material

4.1. Berger's associates: cooperatives, craftsmen, individuals on the ground and national institutions

Berger's long-standing efforts in the promotion of textile products of the domestic handicrafts at the turn between the 19th and the 20th century partially overlapped with the process of abandoning the national costume of the village and the simultaneous strengthening of interest for it and other textile handicrafts of the Croatian village by intellectuals and the bourgeois class. Gradually accepted and valued characteristics of the national culture were recognized in the products of rural origin, the cultural and civic strata were motivated to use peasant style clothes (Muraj, 2006: 10-12). In the early 20th century several women's associations were established in the Croatian areas with the aim of maintaining and promoting traditional art and crafts. Those were the associations of urban women that supported rural women in the production of traditional textiles and handicrafts and also cared for the marketing of these products and financial compensation for the weavers and embroiderers (Muraj, 2006: 28).

The first of its kind, the National Association for weaving and embroidery was founded in 1908 in Petrinja, and its Zagreb version, the Women's association for the preservation and promotion of folk art and folk crafts began functioning in 1913¹⁰. From Berger's letters it is evident that *Cavtajska* association for the preservation and promotion of folk arts and crafts, and education of youth existed in Cavtat - "a human-

¹⁰ More in: Leček (Lepoglava, 2004), Petrović (Lepoglava, 2004), Muraj (Zagreb, 2006).

itarian institution that improves folk arts giving young people an opportunity to earn.”(man(*uscript*)).¹¹ Embroidery Association in Cavtat 1924 was set up by Jelka Miš trying to prevent the disappearance of Konavle embroidery (Benc Boskovic, 1983: 96). The associations that have been mentioned here took part in the exhibition of Zagreb Fair. On the request of the Ministry of Trade and Industry and the Ministry of Social Policy and Public Health, and with Berger mediating they took part and sold their works on some international exhibitions too. The Zagreb women’s association with its chairwoman Zdenka Frangeš especially took care for the improvement of domestic trade in the twenties, closely collaborating with the Peasant Concord, cultural and educational organization of the HSS (Leček, 2004: 21, 25).

In the Croatian area there were, apart from the aforementioned institutions, several privately owned craft workshops and warehouses which also participated in national and world competitions. I’ll point out those with whom Berger cooperated, and whose activity is evident from the aforementioned letters and orders: The National Moslavina weavery owned by Ana Šajnović from Osekovo,¹² Industry of National weavery owned by the Matavulj family from Šibenik, The manufacture of clothing and equipment for brides owned by Žiga Brichte from Vinkovci, *The manufacture shop – Own quilt production* and a large store of Slavonian folk costumes owned by Adolf Hirtweil from Vinkovci and furrier Stjepan Šimunić from Gradiška. Here we have to point out two resourceful “entrepreneurs” from Kistanje, obviously from the same family - Darinka Malešević and Ljubica Malešević - who in their place developed trade and crafts activities by paying textile handicrafts ordered from the local women with foodstuffs.¹³

Berger also worked closely with individuals in the field, mostly from Slavonia, from who he purchased the costumes (men’s shirts - *rubin*, belts - *thanice*, scarves for head, decorated with golden embroidery - *šamija*, aprons - *oprege*) and smaller textile items (wool rug - *ponjavce*, tablecloths, napkins, handkerchiefs, etc.)¹⁴

In the international and national exhibitions Berger tried to include the state institutions and companies that within the scope of their activities produced custom market objects - for example, the State Trade School in Split, the State carpet production from Sarajevo, State clothmaking and weavery from Sarajevo, and the State Penitentiaries in Lepoglava and Sremska Mitrovica. Unfortunately, on the basis of the few surviving documents we cannot make conclusions about the overall activities of the above institutions and companies. Later in the text I will state when possible objects that were produced and sent by to the exhibitions, on the basis of which their share of activity will be seen.

¹¹ Letter from the President Association Venesande Pessiak to Salamon Berger dated 28 Nov 1931 which explains why their papers were more expensive than those made by Darinka and Ljubica Malešević from Kistanje: “Where Maleševićs do trade, these people work not for money but for provisions.” (man).

¹² Ana was stated as the owner on the company’s stamp, although Berger usually addressed letters to Stjepan Šajnović.

¹³ Same letter of the president of the Cavtajska association to Salamon Berger dated 28 Nov 1931

¹⁴ The documentation preserved mostly the letters from Anica Ćurić from Otoka, Katica Paradiković from Semeljci and Eva Perić from Gorjani.

4.2. Exhibiting activity of the Ethnographic Museum 1925-1939

I. Exhibitions abroad

Paris, 1925. The first international exhibition where Ethnographic Museum officially participated after its establishment was in Paris in 1925. Unfortunately, the documentation of the Ethnographic Museum contains no preserved documents relating to this exhibition. Nada Gjetvaj lists only “objects of our national handicrafts” (1989: 94). In the exhibition catalog written in French, *L'art et décoratif industriel dans le Royaume SHS*, is that the exhibited works of art were from the domain of our domestic industry - folk costumes, fabrics and embroideries, drawings on wood and glass, leather, ceramics and other objects to which different techniques of decorating were applied (1925: 9).¹⁵ The catalog contains several pictures. Among the ethnographic material folk costumes from Zagorje (photos), aprons from Dinara area, wooden shepherd's *kepčija* cups, lace, lace and a few carpets from a civic room were shown. It is not possible to determine which of these items were sent, or exhibited, by the Ethnographic section of the National Museum in Zagreb.

Pariz, 1927. Documentation of the museum exhibition sectors doesn't contain any information about this exhibition either. N. Gjetvaj records that carpets and woolen fabric from the Yugoslav area were exhibited (1989: 94).¹⁶

Berger's letters also don't mention anything in relation to the above-mentioned two exhibitions, although one particularly interesting may lead to a connection with them. Specifically, in the letter dated 17th December 1925 Darinka Malešević from Kistanje responds to Berger's inquiry (dated 5 November 1925) about the production and use of carpets, which she had previously sent to him. Malešević emphasizes that such carpets were used on the walls beside the ottoman “... which our peasant women made for the citizens “and that many were being sold in Zadar, Split, Zagreb and Belgrade.¹⁷ From the letters it is also evident that she sent a greater number of “Dalmatian aprons with fringes and without them, to Zagreb,¹⁸ knitted belts, bags and embroideries on the stockings”.

Barcelona, 1929. The next big exhibition the Museum participated in was held in 1929 - Barcelona - *Exposición Internacional de Barcelona*. In this case there is also no precise data, but several Bergerovih letters sent to colleagues in the field show that the unsold items from this exhibition were later moved to Copenhagen. Details from Berger's letter sent to Eleonora Švrljuga, wife of the Minister of Finance, which says that to the exhibition only “... our beautiful and new products of domestic work,

¹⁵ For the translation of certain sections of catalog I express my gratitude to my colleague Maja Ergović.

¹⁶ N. Gjetvaj does not name his sources for this part of the text.

¹⁷ In Paris the exhibition catalog from 1925 states that the Kingdom of SHS recently developed a strong industry producing rugs and covers - especially in Serbia, Bosnia and Herzegovina and Banat (1925: 44).

¹⁸ Those are woven wool aprons from the hinterland of Dalmatia.

which are the only ones that can promote us abroad ... "(Berger, Jan 6 1930), should be sent and that" ... we definitely need to give up practices which was carried out at the exhibition in Barcelona too, that the old, unclean and repaired ethnographic objects were sent that have meaning only for science, and which thus exposed to the international audience only degrade the impression of the cultural and artistic life of our nation ... "(Berger, January 6 1930) are a direct confirmation of Berger's attitudes towards the products of popular art and crafts, and of the need to exhibit them at international exhibitions. The totality of his work is based on this - both private (at the end of the 19th century and early 20th century), and the one realized in the framework of domestic and foreign exhibition activities of the Museum.

Haag, 1929. It appears that Berger sent products of the domestic industry to the exhibition in The Hague in 1929. In a copy of his letter, with no the date and recipient recorded, states that the exhibition in Rotterdam couldn't be arranged, because everything was sold out in The Hague. Perlaković, clerk in the Kingdom of SHS consulate, from Rotterdam says on 12th November 1929 to Berger that the things in The Hague "were carried away by buyers" and relates the praise of several Dutch newspapers. He specifically mentions the *Groene Amsterdamer* in which the critic Otto von Tussenbreek wrote that in connection with this exhibition home industry and trades were promoted, and that he actually saw "folk art" and "the mental creative force of our nation."

Calgary, 1930. An exhibition of the products of popular domestic trades was prepared for Calgary in Canada in February 1930, with the aim of presentation and creating a market. The Emigration Commission in Zagreb sent a letter on 9 November 1929 to the Ministry of Social Policy and Public Health, Department of emigration and settlement in Belgrade, in which it stated that in February next year Folk Dance and Folk Song and Handicraft Festival was going to be held in Calgary on which "our country" should be presented.

Salamon Berger wrote memos in early December to all his colleagues in the field, where he informed them about the upcoming Canadian exhibition and asked them to prepare specific products "... in the way they were exhibited in 1928 at the Zagreb Fair". Introductions to the notice were identical, and then a list of needed items followed.

From the furrier Stjepana Šimunića of Gradiška he required: "Jerkin with sleeves, men's, big and solidly decorated; breast covers, female jermans, bags made of white and yellow skin, all solidly made." (Berger, Dec 12 1929).

Ljubica i Darinka Malešević from Kistanje had to prepare: "Tablets of various sizes, pillows (not filled), embroidered, 2-3 pairs of curtains, knitted or weaved; sets for tea, knitted; pocket handkerchief, silk, and from batiste, knitted (several dozen), women's and children's caps, knitted from batiste (several pieces); Various bags of wool and knitted (multiple pieces); vizitieres and purses, knitted (several dozen)" (Berger, Dec 2 1929).

From the Matavulj company of Šibenik Berger requested knitted national caps and bags in first class quality. And they quickly responded that "... business in these items is again as good as before the war (First World War, which points to the fact that the business existed much earlier, during the Austro-Hungarian monarchy), or even better, because we've built a lot of traditional embroidery that are particularly interesting to foreigners." (Berger, Dec 9 1929). They continued to write about the entire production - which, for better insight into the company's business I quote in full: "We make national caps in a variety of types and makes, and we have all types that are carried in Dalmatia, Lika, Bosnia and Herzegovina. We have bags in various sizes in cotton or silk. In addition we make Obrovac-type men's costumes in larger quantities, the old original Šibenik type men's costumes, and women's *kosovac*. We have mats made of 2 Dalmatian aprons. We produce women's fashion vests in various designs all hand-made in the national fashion of finest cloth and in finest production. These are worn here, and foreigners take them very gladly." (Berger, Dec 9 1929)

To the State School of Crafts in Split Berger recommended to prepare "... textile work, several small carpets, *vanjkuša* (not filled to allow for transport), binders, Pag lace, tablets, tablecloths, etc. but mostly minor things, the collection of carvings, as it your school makes them." (Berger, Dec 12 1929), and to the State carpet production from Sarajevo: "3 to 4 small carpets about 80x120 to 140 in dark burnt color, tablets (*pokrovci*) of various sizes, embroidered and woven, pillows (not filled) knitted, 2 to 3 pairs of cotton curtains, knitted or woven, sets for tea, embroidered, pocket tissues, silk and batiste, embroidered (several dozen), women's and children's caps, from Batista, knitted (multiple pieces), various bags of wool and with embroidery (multiple pieces), vizitiere and purses, knitted (several dozen), lace: *beker-keru cvetna*, Kera on keru, almond-*keru*, works in metal (possibly 2 - 3 doses for cigarettes) and similar in a small number, wooden carvings (just little things)." (Berger, Dec 12 1929)

Berger recommended to the State Penitentiary in Mitrovica to participate in the exhibition and to prepare "... various long small format boxes, round box with and without cover, and smaller kepića cups and small water bottles all naturally rich in carvings and of first class quality ..." (Berger, Dec 7 1929).

The planned exhibition in Calgary was not held. It has not been possible to establish the reason for that from preserved Berger's letters and documentation about the museum's exhibitions. According to the letter sent by the Kingdom of Yugoslavia Emigrant delegation for Canada in April 1930 to the Ministry of Social Policy and Public Health, Department of emigration and settlement, about an exhibition in Calgary, "our emigrant women took part with their" work, and Salamon Berger sent pictures with ethnographic themes.

Copenhagen, 1930. The material collected for the Canadian exhibition was exhibited in the same year at the great world exhibition in Copenhagen¹⁹. Berger sent a letter on 28th January 1930 to the Minister of Social Policy and Public Health in which,

¹⁹ The exact name of this exhibition is neither in the Documentation on exhibition activities of the Ethnographic Museum nor in Berger's letters.

among other things, he wrote: "As we ... needed the material for this Canadian exhibition, I addressed a variety of producers, my old colleagues, to send me this material, which many already did. - I have to admit, that due to mess created by the cancellation of the Canadian exhibition, because the producers, mostly little people, were brought in trouble with their goods and handicrafts. The situation was at this time salvaged by circumstance, because the things gathered could be used for the exhibition in Copenhagen, which was organized by the Ministry of Trade and Industry. "(Berger, 1930).

Three crates and a few jute bags of material were sent to Copenhagen intended for presentation and / or sale. The items from the Women's Association for the preservation and promotion of popular art and crafts were packed in the crate no. 1: table napkins with 4 or 6 towels, tablecloths, shawls, woven and embroidered pillows, bags, belts, woven skirts, *oplećci*, pants, coats (long and short), costumes, caps, night-wear, covers for postcards, leather notepad, rings for towels, indices, the dose for cigarettes, ashtrays, books and folders (it is not possible to identify which publications were involved). This crate, unlike others, did not have the label "for sale" or "not for sale" so it is not possible to determine whether this material was intended solely for presentation.

The second crate contained items intended for sale. Petrinja women's association was represented with a covering, sets for tea, the national attires, bathrobes, bags, purses, and decorative add-ons for the clothes for which there is no precise data. Anka Šajnović from Osekovo sent, along with the "old originals" - a suit, apron, blanket and pillow - new items: coats, skirts, shoulder bags, tablecloths, table napkins, tablets. In the same crate there were a few pillowcases, towels, and various parts of costumes, which were obtained from Zorka Sever from Popovac and Slavo Jesich from Prelošćica and of Pag lace which was sent by Frane Budak.

Items that were exhibited in Barcelona, but not sold, were listed among other things in crate no. 3. These are identified as material that "is not for sale":

- Workshop Šajnović, Osekovo: bags, *poculice*, pillows, tablecloths;
- Zorka Sever, Popovača: *poculice*, pillowcases;
- Woodcarver Sabljak (no location given): vessel, little case;
- State carpet production, Sarajevo: *čilimi*;
- "Osvitanje", Muslim women's association, Sarajevo: *kerane čipke*, tablecloths and napkins, *towels*;
- Split (no origin given): tablecloth, *nadstolnjak*, *postolnjak*, *kera retičela*, lace in a frame? *rami*, *čilimi*, bags;
- Dr. Zdunić, Sisak: parts of an attire and pillowcases, and
- *national attires of the Osijek oblast* (no origin or owner listed): women's shirt, aprons, men's vest, *potpetalo*, *ponjavac*, tablecloth.

Part of the materials for which it was not clear whether they were located in the same crate (no. 3), and thus unclear whether it was at the exhibition in Barcelona, had the label "for sale": women's breast shirt, parts of the Dalmatian coat, *natikači*, sleeves (couples), slavonian suit, aprons, *zobun*, bags, a bed blanket. Manufactured goods store owned by Adolf Hirtweila from Vinkovci was represented with the following items: *kapa zlatara*, *šamija zlatara*, *zavoj embroidered in gold*, *džega zlatara*, *zlatna slavonska džega*,²⁰ and the Malešević family business from Kistanje with *tablets*, *millieu*, *postolnjaks*, rugs, dresses, aprons and bags.

Also participating at the world exhibition in Copenhagen were: The monastery of the Sisters of the Sacred Cross from Djakovo with four Slavonija carpets; District *bez* fabric production from Sarajevo with *tablecloths*, *milleui*, *kera napkins*, blankets, har-em embroidered covers, towels, robes, shawls, jackets, *tkanice*, caps and embroidered bags; Banovina shop for artisan crafts from Sarajevo with *ibrici*, puff boxes, inkpots, mirrors and tobacco boxes, an Women's associations Ferencak and Craftsmen's association from Livno. There is no precise information about the last two mentioned associations and their items that were represented at this exhibition.

Saarbrücken, 1931/1932 The Ethnographic Museum participated in 1931/32 at the world exhibition in Amsterdam with items of national handicrafts (Gjetvaj, 1989: 94), but the museum's documentation contains no written information about that.

Kopenhagen, 1931./1932. At the end of 1931 or the beginning of 1932 another small exhibition was planned in Copenhagen. Secretary of the Royal consulate in Copenhagen, Francis Pakaci, sent a letter to Berger in September 1931 in which he informs him that the Danish cultural society Foreningen af 1860, whose members visited the Ethnographic Museum in Zagreb during their travel through Yugoslavia, witnessing the abundance and beauty of our folk art and being excited by it, decided to "arrange a special Yugoslav exhibition on their premises" (Pakaci, Nov 12 1931). The exhibition was supposed to awaken interest in the products of popular art and crafts, or to create an opportunity to purchase "Yugoslav folk art" in Denmark (Pakaci, Nov 12 1931). During the exhibition orders should have been made and recorded, and the items would be sent to customers later. Pakaci asked Berger to send him products from the workshop Šajnović from Osekovo and Malešević from Kistanje for that purpose.²¹ Berger quickly replied that he will do everything in his power and will and that he "... will with [his] work and commitment prove to the Ministry and other relevant factors, that it is in our possibilities, to this branch of national economy could earn millions from exports. "(Berger, Nov 16 1931).

However, the next month Pakaci, who was ready to use his own funds for the acquisition and customs costs, asked Berger to cancel the orders, because due to the economic crisis the dinar exchange rate fell. Great world economic crisis therefore had a negative impact on handicraft and industrial products. Confirmation of this fact is

²⁰ Judging by these local names, the items came from the eastern parts of Slavonia and Sirmium.

²¹ He also emphasized that they should not send handbags and women's hats - "of any kind" - because they cannot sell there.

provided in a letter from Darinka Malešević from Kistanje addressed to Berger on 20 Apr 1932 in which she complained about the past “hungry year and the poor sale” of her goods. She wrote further: “Women are rushing to me and begging for some work, but I can’t continue to invest because of the uncertainty and for the fact that payment from the goods which I gave on the commission is slow” (i.e., goods sold to Berger).

But Berger was still trying to market the produced handicrafts in foreign markets, recommending to the workshops to lower the asking price of products and paying unsold exported goods with his own funds (Berger: letter to Pakaci, 18 Apr 1932).

New York, 1939. This was the last big international exhibition before the start of the Second World War in which the Museum participated. Unlike previous exhibitions which where market suitable and aesthetically attractive items were exhibited, for this one the material was chosen and presented using significantly different criteria. It was an attempt to systematically show the complete folk costumes of various Croatian and neighboring regions, because of which the, sometimes incomplete, museum material was complemented with material from the field. A significant shift from previous exhibitions was the presentation of everyday usable items, as well as those related to non-material culture, all of which constituted an attempt to give an overall picture of the traditional life in the Croatian village and the neighboring Bosnian, Herzegovinian, Slovene and Serbian areas.²²

Collection, and probably part of the selection of items was taken over by the State School of Trades in Zagreb. An academic painter Zdenka Sertic was responsible for the ethnographic material.²³ Museums from certain regions of the former Yugoslavia prepared, in addition to materials from their holdings, materials from the associations and individuals from the field they were covering with their activities.²⁴

²² The Belgrade News wrote at length on the 20th February under the heading “Yugoslavia will be represented at the great international exhibitions in New York” about the organization that was entrusted to the Zagreb School of Crafts. Yugoslavia was given an area of 1000 m² in a large joint pavilion, which was designed by architect Ernest WEISMANN. Zagreb architect Gjuro Kavurić was responsible for the design of the exhibition, and he ably fitted sculptural works, paintings, objects of artisan trades, charts and other exhibition materials collected from the ethnographic museums in Zagreb and Ljubljana, the State Museum in Sarajevo, Commerce Museum in Belgrade, the Ministry of Social Policy, Ministry of Trade, Chamber of Commerce, the Tourist Association, the Department of hygiene and other “parties” into the interior of the pavilion (20th February 1939). The organization of this exhibition devoted lots of attention to immigrants, in which it should have stirred up national pride and memories of the “home country”. The objectives of the exhibition were, as News stated, “to spur interest among Americans in our natural wealth and business attractions, and attracting American tourists to Yugoslavia.

²³ Zdenka Sertic was employed as of 1921 first as “substitute teacher, then as the “real teacher”, in the department of the National Ethnographic Museum in the position of designer - artist. In the 30's she worked as a professor at the Zagreb female and male teachers' training college, the First real male only grammar School and at the Office of the Ban in Zagreb. Since 1941 till the end of her career in 1959 she continuously worked in the Ethnographic Museum as a draftsman, designer-painter, academic draftsman, and designing associate. (Ivkanec, 1997: 9-10).

²⁴ For example, Commerce Museum in Belgrade sent a selection of material from its holdings, and items that were created in the women's associations Kolo srpskih sestara and Pazar.

The Ethnographic Museum in Zagreb completed a greater number of folk costumes from the Croatian and some neighboring areas. Male garments that were shown were from Slavonia, Sveta Nedjelja, Jammnica, Lika, Kijevo Žegar, Šibenik, Konavle and Duvno, the Alkar uniforms were from Sinj and Bey costumes from Bosnia and Herzegovina²⁵. The Alkar's uniform was donated by the Knight's Society "Alkar" from Sinj, while the men's costumes from Žegar were on loan from Pero Milić. Women's costumes were from the following localities and regions: Baranja, Đakovo, Sunja, Brezovica, Kupinec (the bride's costume), Bistra, Jammnica, Kijevo, Obrovac and Livno. Dolls dressed in the traditional attire were exhibited in front of a big, segmented board which presented the whole of Yugoslavia, and the traditional culture of the people living in it. The board was designed and painted by Ljubo Babić. Apart from the set of folk costumes, the Ethnographic Museum in Zagreb prepared the individual representative items from the traditional textile inventory (bags, bedding), jewelry, shoes, pottery products, tools, wooden carved items (flasks, distaffs), and Easter eggs from different parts of Croatia.²⁶

II. The permanent exhibit of the Ethnographic Museum in Zagreb

Unlike the previously shown international exhibitions, which exhibited mainly textile and small wooden items made in the framework of organized domestic trades and intended for sale facilitated and / or organized by the Zagreb Ethnographic Museum, the permanent exhibition at the premises of the Museum at that time (1922, 1934 and 1935) reflected a more systematic approach to collecting and presenting material that was directed by its first curator Vladimir Tkalčić with his professional concepts and work. The museum started to systematically collect, "... wide-ranging materials showing traditional culture and the life of peasants, primarily from the territory of Croatia, to try to properly compensate the one-sidedness of the previous system of the museum holdings, where textile products prevailed almost exclusively. "(Gjetvaj, 1989: 21). The museum exhibition activity evolved and changed in parallel with its collecting activity.

Collected objects in the Museum were for the first time exhibited on the occasion of the visit of King Alexander Karadjordjevic to Zagreb in July 1920 and in 1922 it was opened to the public for the first time. (Gjetvaj, 1989: 21-22). Due to overcrowding and unclear principles of exhibiting the exhibit was partially modified during the first half of 1934 (Širola with Tkalčić and Gavazzi) and 1935 (Ivo Franić). However,

²⁵ On some lists from the covers with the preparatory stages of the exhibitions costumes of the Bokeljska navy costumes and a Montenegrin duke appear, but it is not clear which institution was responsible for their procurement.

²⁶ Commerce and Crafts Museum in Belgrade participated in this exhibition with textile materials - mostly costumes from the area of Serbia and Kosovo, and smaller usable textile items. The museum was founded in 1921, and his tasks were almost the same as those in the rulebook of the policy had the Commerce and Crafts Museum in Zagreb.

The Ethnographic Museum in Ljubljana also presented the textile material from their area and a smaller number of small wooden usable items.

even these “new” concepts did not move much further than the 19th century practices of exhibiting large quantities of material, often by several dozen similar items, grouped by type, production technique and decoration or arranged by the regional / local basis. However, according to guides through the exhibit²⁷ it indeed exhibited various items; it covered all aspects of traditional culture of the Croatian and neighboring areas, including the valuable exhibits of non-European cultures. As part of the partially modified from the 1935 exhibition the *Applied folk arts* section was placed in a separate unit (IX) on the first floor of exhibition space. It contained Pag lace, different wool fabric from Slavonia, woven bags, coin bags and belts from Dalmatia, items of leather, clothes and textile room trinkets and “memories of Mr. dir. S. Berger (Gjetvaj, 1989: 40). At the beginning of the Second World War the items were stored in the shelter.

Exhibits in the museum. By the beginning of the Second World War, the Ethnographic Museum in Zagreb, prepared on its premises, apart from a couple of fixed exhibits and / or their modifications, an exhibition of the works of Srećko Sabljak (1931), in which applied folk art, modeled on the museum exhibits, was shown. These were wooden objects - boxes, razors, distaffs, parts of furniture - decorated using various techniques. Unfortunately, there is no information about this exhibition in the documentation.

III. Exhibitions at home

The Ethnographic Museum in Zagreb was actively involved in the domestic events in the twenties and the thirties of the 20th century.

Beograd, 1930. During the Panslav Sokol pageant in 1930 an exhibition of the domestic industry was organized in the palace of the *Kolo srpskih sestara* in Belgrade with the aim of improving the production of traditional folk fabric and embroidery. The Ministry of Trade and Industry, under whose auspices the exhibition was held for mandated the organization to Salamon Berger. It is for this opportunity that he wrote a short accompanying text entitled *For the improvement of our domestic industry*, in which he again states his fundamental views on the products of people’s art and crafts.

Numerous institutions and individuals from the Kingdom took part in the exhibition. The Ethnographic Museum in Zagreb presented a variety of textiles - women’s folk costumes from Slavonia (2 sets), Sisak (2 sets), Brezovica and Slovenia and the male costumes also from Slavonia and Brezovica. Other areas were represented with individual items - parts of folk costumes, textiles and usable fragments of fabric and embroidery. The list of the exhibits (from Berger’s letters) the items lack the label showing their origin. However, they can be distributed on a regional basis sometimes recorded local vocabulary. Most were from areas of central Croatia - Moslavina and Posavina. Apart from the textile material, the museum has exhibited, a large number of

²⁷ Kus–Nikolajev, Mirko 1927 *A walk through the Ethnographic museum in Zagreb*, *Pismeni vodič*, Zagreb; Frančić, Ivo 1935 *Reorganized Ethnographic museum in Zagreb*, Zagreb.

pictures of Zdenka Sertic Osim tekstilnog materijala, Muzej je izložio i veći broj slika Zdenke Sertić – *Nevestice iz Vrbnika, Djevojka iz Šestina, Dječak iz Šestina, Žena u tuzi – Brezovica, Djevojka iz Vukomerca, Posnehalje iz Sv. Nedjelje, Žene iz okolice Siska, Momak iz Rečice, Žena iz Šišljavića, Žena iz Jamnice, Snaša iz Slavonije, Djevojka i snaša iz Slavonije i Žena sa Gorenjskoga.*

From the list and some of Berger's letters it is clear that it is not only material from the holdings ²⁸ (Z.G.Z., Š.M. and Et), but also material from private owners or the manufacturers outside – workshops Šajnović from Osekovo, Malešević from Kistanje and Matavulj from Šibenik, the Hirtweil shop and Brichta Production from Vinkovci and other subjects.²⁹ Croatian craftsmen association from Gornji Vakuf, Beograd women's society, Pirot carpet maker cooperative and other associations also exhibited their products. Exhibitors at this exhibition, as well as those organized within Zagreb Fair, had special offers for tickets and goods on railways.

Exhibitions within the Zagreb Fair. The museum participated in exhibitions of the Zagreb Fair in the 30's, Gjetvaj recorded the Fishermen exhibition and exhibition of applied folk handicrafts - both in 1935 (Gjetvaj, 1989: 94), but there is no data about them. However, in Berger's letters traces can be found that witness about prior participation or influence of the museum (or at least its honorary director) in the events around Zagreb Association. There is a list of items owned by Berger that were exhibited in 1931 - parts of traditional garments, *tkanice*, tablecloths, covers and fragments of fabric and embroidery³⁰. Next year, Berger wrote to his associates in the field that the director of the Zagreb Fair asked him to "help the organization" so he urged them to participate in the exhibition independently and to seek bigger and free exhibition space and discounts on the railway (March, 1932). There is no more information in the documentation about the exhibition activities connected with the Zagreb Fair.

Summary

Attempts to organize handicrafts focused on the practical function of improving the economic status of farmers' classes, as well as on a symbolic level of routing and presentation "of our people's" textile art, and the proposals for an institutional (museum) framework for these activities occur in the Croatian political and cultural public

²⁸ Upon its return to Zagreb the material collected through the Ethnographic Museum was left located in open railroad cars in 5 boxes and 3 jute bags was exposed to several days of rain and considerably damaged. Numerous letters from Berger to the Institute for promoting foreign trade of Ministry of Trade and Industry and the influential persons testify about his steadfast efforts to claim full compensation from the insurance company "Yugoslavia" Ltd., Zagreb branch, which sought to delay this with a court case that was brought forth in Belgrade (1931 and 1932).

²⁹ All of these workshops are not the named on the list of exhibited items, but the trace of their participation in the Belgrade exhibition can be found in the letters and accounts from 1931 and 1932.

³⁰ The items from Berger's collections were exhibited at the exhibition which was organized along with the Zagreb Fair in 1928 and they attracted lots of attention (Leček, 2004: 24).

from the last quarter of the 19th century (I. Kršnjavi, F. Vrbančić, S. Berger). Particularly such efforts were present in the first decades of 20th century, when a production of textile handicrafts intended for local and foreign bourgeois social stratum was organized in the Croatian areas as well as in other parts of the Austro-Hungarian Empire. Market adjusted textile items applied folk decorative elements and techniques of production and decoration. Organized home handicrafts / industry in this period became an important economic activity.

Individuals, institutions and associations established in urban and rural areas had a major role in organizing, encouraging and developing the domestic handicraft. The significant Zagreb merchant and industrialist Salamon Berger went furthest in his activity at the turn of the 20th century, having worked for years on organizing, directing and improving the domestic industry. The first significant shift in the institutional sense, led by the Zagreb-Trade Chamber of Trade, was the establishment of Commerce & Crafts Museum in 1904. The paper prepared on the occasion of marking the 140th anniversary of this Chamber the historian Mira Kolar Dimitrijević stated that the trade-Craft Museum to the beginning of the First World War “acquired a likable ethnographic character and became a museum of south Slav handicrafts “ (1992: 72). One of the smaller, exhibited with other artisan and industrial products collected previously has been the so-called Domestic trades collection, purchased from Berger in 1905 which, according to M. Kolar-Dimitrijevic, with another later of his collection acquired later (the so-called National collection Salamon Berger, 1919), became the reason for the conversion of the Commerce and Crafts Museum into the Ethnographic Museum.³¹

However, the Ethnographic Museum in Zagreb participated, often at the invitation of the competent ministries, from its foundation in 1919 to the beginning of the Second World War, in several international and national exhibitions presenting folk arts of Croatian and other areas of the Kingdom of SHS, and the Kingdom of Yugoslavia. To these exhibitions, as well as those common Yugoslav, Salamon Berger gave a strong stamp – as an honorary director of the museum already at that time. Berger gave the advantage to the individual folk art objects made in the framework of domestic industries, mostly textiles and less usable wooden items, suitable for sale to domestic and foreign markets. In the exhibition activities he involved many collaborators - craftsmen from the field, national and regional institutions and companies that within their regular or extraordinary activities produced the material suitable for the presentation of folk arts and crafts and, of course, for sale. Surviving Berger's letters and documents from the period 1926-1933 testify about his continuing efforts to enhance the production and sales of domestic product trades. He saw in them not only the expressive force of a creative people, but as a former trader, a great poten-

³¹ Without going deeper into the exhibiting and other activities of the newly established Ethnographic Section of the National Museum in Zagreb, M. Kolar-Dimitrijević stated that the institution “languished, insufficiently equipped, with few financial resources and scarce staff” (1992: 71) until the January dictatorship in 1929. However, she later pointed out that the Ethnographic Museum became a reputable institutions recognized in the world (1992: 71).

tial for economic prosperity of the village. These efforts associated with the museum exhibition business, although limited to a small part of ethnographic material - textiles and small wooden inventory - partially overlap with the goals of the “assimilated” Commerce & Crafts Museum. M. Kolar-Dimitrijević noted that the leadership of the very influential Radić party also cautioned on the need for the existence of “pure ethnographic museum” in which a collection of “creations, which were made by the hands of Croatian peasants” (1992: 71). From the quotations it is not clear whether Radić people were dissatisfied with the “width” of the area from which the material was collected or mediatory role that the museum had between the producers, creators and the market.

Berger’s work cannot be measured by modern museological principles, but it should be seen in the light of the contemporary opportunities and all activities around promoting folk art and the establishment of the Ethnographic Museum in Zagreb which, thanks to the earlier Berger’s activities and his acquaintances, soon became a known and respected institution in the country and the world. The fact is that Berger’s idea about the improvement home handicraft, as well as the adjustment of these products to the domestic and foreign markets, and fashion (which he represented as a trader, as shown, and later - as a director of the Zagreb Ethnographic Museum to his death), matches those that were the main objectives of individual activities of civil associations and the Peasant Concord, the cultural and educational organization of the Croatian Peasant Party, in the 20’s and the 30’s,. We can say that since the last quarter 19th century to the beginning of World War II home business almost continuously had a protector and promoter who tried to revive, preserve, support, implement and place it on the domestic and foreign markets and at the same time to stir the interest of all social strata in this “national treasure”. A large share of the items, mostly smaller, then placed on the market later became part of the souvenir range of Croatia, and Yugoslavia.

Already at the exhibition held in New York in 1939, also the last major international exhibition before the start of the Second World War in which the Museum participated, significant changes were made in the selection and presentation of the materials. It was attempted to systematically show the complete folk costumes of various Croatian and neighboring regions, therefore the sometimes incomplete museum material was complemented with material from the field. A significant shift from previous exhibitions was the presentation of everyday usable items, as well as those related to non-culture, which attempted to give a wide perspective of traditional life in the village and the neighboring Bosnian, Herzegovinian, Slovene and Serbian areas.

Early Exhibitions. Ethnographic Museum in Zagreb was therefore going in two directions. Domestic and overseas exhibiting activity aimed at the development and presentation of domestic industry and its products for sale to domestic and foreign markets, was defined by the first director Salamon Berger, while the curator Vladimir Tkalčić designed the collection and exhibition policy in the museum rooms (partially the exhibitions too) in which recognizable contemporary professional museological standards could be seen.

Tkalčić assumed the position of director in 1925³², and with other professional and technical staff with appropriate education he set the foundation for further professional and academic development of the Museum - directed, primarily, at the collecting (field work), the preservation, cataloging, evaluation and presentation of the materials. So already in 1923 the seven-member team led by Tkalčić and Gavazzi conducted the first team field research in villages located along the river Kupa (from Karlovac to Sisak). the Department of Folk Music was established in The Museum, a library was opened and publishing activities started³³ - which continued in the period when Božidar Širola (1934-1935) Ivo Franić (1935-1939) And Milovan Gavazzi (1939-1941) were directors. In the meantime, the Museum's holdings significantly increased with the purchase of items on the ground and through donations of citizens.

Translated by Tomislav Redep

³² 1925-1934

³³ *Zbirka jugoslavenskih ornamenata* (1925-1934), *Etnološka biblioteka* (1926-1934), *Šetnje kroz Etnografski muzej u Zagrebu* (Kus-Nikolajev, 1927), *Etnografski muzej u Zagrebu* (1930), *Etnološka istraživanja i grada* (1934, 1940-1942), *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* (1934-1938) – (Gjetvaj, 1989: 90).